СОЛОВ'ЯЧА ЯЄЧНЯ

Славко і Людочка жили поруч: отут була Славкової мами хата, а як трохи далі пройти — жила Людочка з своєю мамою.

А за хатою Славкової мами був великий колгоспний садок.

В тому садку росли яблуні, груші, сливи, малина, смородина і навіть абрикоси.

Завідував тим садком старенький дідусь-садівник, який дуже любив і Славка, й Людочку і дозволяв їм гуляти в садку.

Вони були діти слухняні і не псували ні дерев, ні кущів, ні квітів.

От настала весна.

Зацвіли вишні, сливи, яблуні.

Побігли Славко і Людочка в садок.

Ой, як же ж хороше в садку навесні!

Усе цвіте, пташки співають, бджілки гудуть, мед носять, сонечко припікає.

Славко і Людочка побігли в малинник.

Прибігають до одного куща, а звідти якась сіренька пташка тільки — пурх! — і полетіла.

Славко і Людочка — до куща.

Розгорнули кущ, дивляться — а там, під кущем, на землі, невеличке гніздечко, в листячку вимощене, і в гніздечку четверо маленьких яєчок, тільки не біленьких, а темненьких, такого кольору, як шоколад.

— Цур, моє! — скрикнув Славко.

— Ну і хай буде твоє,— погодилась Людочка. — А як ще десь гніздечко знайдемо, то те вже буде моє! Добре?

— Добре! — каже Славко. — А якої ж це пташки гніздечко, що такі, як шоколад, яєчка?

— Не знаю, — каже Людочка. — Давай спитаємось у дідуся — він, мабуть, знає!

Побігли Славко й Людочка до дідуся-садівника.

— Дідусю! — кричать. — А ми гніздечко назнали під малиновим кущем! А в гніздечку четверо малесеньких яєчок, тільки не біленьких, а таких, як шоколад!

А дідусь і каже:

— То соловейкове гніздечко! Чуєте, як у нас соловейки співають! Тьохтьохтьох! Тут їх не один! Я вже їх штук із п'ять по голосу знаю. Бо всі вони порізному тьохкають! Тут іще десь їхні гніздечка єсть! Ну, назнали, дітки, — так ви ж не видирайте яєчок і гніздечка не руйнуйте. Соловейко — корисна птичка, вона черв'ячки та кузьки всякі їсть, а кузьки та черв'ячки — дуже шкідливі для садка! Пташки — наші друзі, вони нам допомагають, щоб у нас у колгоспі було багацько яблук, груш, ягід різних.

Славко і Людочка побігли до смородини. А зпід смородинового куща теж вилетіла така сама пташка.

Вони — туди; і там кубелечко, а яєчок, таких самих шоколадних, не четверо, а п'ятеро аж!

— Цур, моє! — крикнула Люда.

Славко погодився, хоч трішки й заздрив, що в Людоччиному кубельці не четверо, а п'ятеро яєчок.

Славко і Люда умовились, що вони не будуть руйнувати соловейкових гніздечок.

Побігали Славко і Люда, побавились та й пішли додому обідати.

Вдома розказали всім, що вони назнали в садку аж двоє соловейкових гніздечок.

І Славкова, і Людина мати теж їм говорили, щоб вони не видирали яєчок і не ходили до кубелець, бо пташки можуть наполохатись і покинути свої гніздечка, а тоді яєчка захолонуть, попсуються і вже солов'ята маленькі з них не вилупляться.

Славко, як лягав увечері спати, все думав про шоколадні яєчка — дуже вже йому хотілося, щоб вони в його в хаті були, щоб можна було ними гратися.

"Соловейкові яєчка! Хіба ж є у кого така іграшка! Ні в кого нема! А в мене буде!" — думав він, засинаючи.

А на другий день устав Славко раненько, — Людочка ще спала, — та й вийшов з хати.

— Куди це ти так рано? — питає його мама.

— Піду трошки побігаю! Я виспався, — каже мамі Славко.

Побіг Славко на город, а звідти через перелаз у колгоспний садок.

Дідусь-садівник якраз вулики на пасіці перевіряв і не бачив, як Славко в садок прибіг.

А Славко зразу до малинового куща, зігнав з гнізда соловейка, за яєчка — і додому.

Біжить, а яєчка в руках держить: у правій руці двоє і в лівій двоє.

Як ліз він через перелаз, зачепився за сучок і впав. Падаючи, закрив, щоб не подряпати, лице руками. А в руках — яєчка. Яєчка побились, вимастили Славкові і лице, і носа, і вуха, і сорочку.

Ніс — жовтий, вуха — жовті, сорочка жовта. І тече все, і капає. І сльози в нього течуть та з жовтком перемішуються.

Прийшов він додому, а вже й Людочка до нього прибігла.

Мама як побачила:

— Що з тобою, Славку? Де це ти в яєчню лицем уткнувсь?

А Людочка побачила шоколадну шкаралупку від яєчка та як закричить:

— Та це ж він соловейкові яєчка видер! Як тобі не сором, Славку! Яєчня ти солов'яча!

Розсердилась Людочка і побігла додому.

— Не буду я з тобою дружити! — у воротях крикнула. Довго мама вмивала Славка, доки змила яєчню. І відтоді так і прозвали Славка: "Солов'яча яєчня".

На другий рік уже не прилітав у той куток садка соловейко, що його гніздечко Славко зруйнував.

А в Людоччиному кубельці вилупилось п'ятеро солов'яток, вони виросли й полетіли на зиму аж в Африку, бо там тепло, коли в нас зима.

А навесні знову прилетіли в колгоспний садок. Старий соловейко полагодив гніздечко під смородиновим кущем — і знову там було п'ятеро яєчок.

А молоді нові кубельця собі поробили.

Та як забіжить було Людочка в садок, так вони тьохкають уже, тьохкають, ніби навмисне для Людочки співають за те, що вона не руйнує пташиних гніздечок...

А Славко і в сад перестав ходити, бо йому було соромно.

ФЕДЬКО ЗОШИТ

(Сумний жарт)

Федько Луговий учився не дуже.

Дуже йому нелегко було дійти до сьомого класу, а проте дійшов...

Так він із класу в клас переходив, ніби на Ельбрус видирався: "візьме" наступний клас, аж упріє, бідолаха, аж голова йому ніби обертом іде. Так ото йому було трудно брати цей крутий підйом.

Як переходив у перший раз Федько Луговий з четвертого класу в п'ятий, він так, сердега, заморився, що довелося сісти та аж цілий рік у четвертому класі перепочивати, ніби на туристській базі.

В сьомому класі вже ясно виявилося, що Федько Луговий — шатен і що вуса й баки в нього чорняві.

Вуса, хоч вони й чорняві, Федько рішуче голив, баки, таки хоч отакусінькі, а попускав — і коли в нього парикмахер ввічливо запитував: "Вам як — просто, чи як?" — Федько, не дивлячись на парикмахера, тихо відповідав:

— Косо, тільки трішечки.

Чуба Федько зачісував на лівий бік, а на лоба напускав — чубу нього був густий і кучерявий, це спереду, а на потилиці голо — "бокс"!

У сьомому класі Федько не так зрадів новим підручникам, як новим хромовим чобіткам з м'якими халявками на білій підклейці.

Як же вій прохав у мами, як він благав:

— Мамо, чоботи! Тільки чоботи!

— А чому ти не хочеш черевиків? Вони дешевші, та й добрі тепер роблять у нас черевики. Куплю я тобі черевики! — говорила мама.

— Маааамо, чоботи! — аж плакав Федько.

— Чого тобі ті чоботи? Он і Оленці ж треба, вона теж почала в школу ходити! Чоботи дорогі, за ті гроші я й тобі, й Оленці черевики куплю.

— Маамо, чоботи! — ридав Федько.

Оленка, сестричка Федькова, дуже любила свого брата, вона обняла маму:

— Мамуню! Купи Федькові чоботи, а я в стареньких черевичках походжу, вони ще в мене добрі!

Купила мама Федькові чоботи.

Цілий вечір Федько сидів й одвертав халявки, щоб було видно підклейку, та штани випрасовував, щоб з напуском.

— І навіщо б ото я чоботи псував? — дивувалась мама. — Та некрасиво ж!

А Оленка:

— Мамуню! Всі так тепер хлопці ходять... От і Федя так хоче.

— А чи всі оті, що з вивернутими халявами, трійки, а іноді й двійки додому приносять, чи не всі? — хитала головою мама.

— Він виправиться, мамуню, — захищала Оленка Федька.

— Ти все, Оленко, його захищаєш! — говорила мама.

— Бо він мій братик!

Сама Оленка була відмінниця і частенько глузувала з Феді:

— Сьогодні на парі чи на трійці приїхав?

Федько не дуже й сердився на Оленку. Один тільки раз він дуже розгнівався, коли Оленка сказала мамі:

— А в нашого Федька палітурки в книжках так позадиралися, як халяви в чоботях! А із зоології вчитель таку якусь йому двійку вивів, ніби з напуском, як штани в халявах.

Федько крикнув: "Замовч!" — підбіг і замахнувся на Оленку кулаком.

Оленка завмерла й зблідла…

Губи в неї засмикались, а не заплакала — стрималась. Тільки промовила:

— Отакий ти! Із зоології двійка, а замахуєшся! А мама йому:

— Стидайся! Парубок уже: на голові "бокс", халяви одгорнуті, штани з напуском, а маленьку сестричку хотів ударити. А вона тебе так любить…

— А чого вона двійкою очі коле? Хай спробує сама зоологію…

— А що ж там такого, в зоології? Що тебе спитали в зоології?

— Про корову!

— Що ж ти, корови не бачив? — підскочила Оленка.

— Про коров'ячий шлунок спитали! А він — трудний! — прогув Федько.

— Чим трудний?

— Складний дуже! Аж чотири частини в ньому… Я три пригадав, а четверту забув… Переплутав…

— Як? — зацікавилась мама.

— Та як? Сказав про рубець, про сітк>, про сичуг, а про книжку забув… А Петька Чорний хотів підказати та й показав мені книжку, а я думав, що зошит, і бовкнув: "Зошит!" Ну, й двійка!

Мама сумно похитала головою:

— Частіше б у книжку зазирав, як на чоботи.

— А! — махнув рукою Федько.

А Оленка пирснула й у подушку встромилася:

— Федько Зошит!

Федько дуже гнівався, коли його Оленка Зошитом називала.

ГВОЗДИКА

Оля і Толя жили в Києві.

Оля жила з татком та мамою на вулиці Леніна, аж там, де вулицю Леніна перехрещує вулиця Чкалова, — там якраз дуже хороший оце садочок посадили, з квітковими клумбами, з молодими деревцями — липами та кленами, з рівненькими, піском посиланими доріжками.

Серед садочка на клумбах цвітуть різнірізні квіти: і братки, і гвоздики, і флокси, і резеда, і різні ще різні.

А понад доріжками кущі ясмину розрослися, і як зацвіте той ясмин навесні — то так уже пахне, так пахне…

Оля там у тому садочку щодня гуляє, з іншими дітьми бавиться, але ні квіточок, ні ясмину не рве й не ламає, бо вона знає, як хороше, коли скрізь дерева та квіти, скрізь трава зелена, нема тоді куряви, повітря свіже та чисте, і немає кашлю, і не сверблять очі, і ніхто з дітей не робить отак: "ачхи!" — бо не лоскоче курява в носі…

А Толя, Олин друг і товариш, жив на Печерську, біля "Арсеналу", дідусь Толин був робітник "Арсеналу", тепер дідусь уже старенький і на пенсії, він старий більшовик і разом з іншими робітниками 1917 року перший з рушницею в руках повстав проти панів за Радянську владу.

Ой, як він інтересно розповідає, як билися за Радянську владу перші київські червоногвардійці…

— І ти, дідусю, бився? — запитував його Толя.

— Бився! Ще й як бився! Хіба можна було не битися з такими злими людьми, що знущалися з робочого народу та з бідняків! — говорив дідусь.

А Толя сидить у нього на колінах та й посміхається:

— Ой дідусю, хоч у тебе й вуса отакенні, та ти ж ніколи навіть не сваришся на нас із Олею, як ми пустуємо, а ти кажеш — бився! Ти не вмієш, дідусю, битися!

— То я з вами не вмію, — гладив по голівці Толю дідусь, — а з панами вмію!

Олина й Толина мами були подругами, частенько приходили одна до одної і брали с собою Толю чи Олю, бо Толі і Олі було по чотири роки…

Толина мама любила Олину маму, Олина мама любила Толину маму, Толя любив Олю, а Оля любила Толю.

Татки їхні товаришували, а дідусь Толин усіх їх любив: і їхніх татків, і Толю, і Олю, і Толину маму, і Олину маму.

У серпні щороку святкували дідусів день народження.

Толя й Оля дуже любили це свято, бо щоразу дідусь їм у цей день розповідав щось нове і дуже інтересне: і про звірів, і про пташок, і про дерева, й про квіти, і завжди їм показував у своєму садочку якусь дивовижну квітку, якої ні в кого не було, бо дідусь дуже кохався в квітах, і в його невеличкому садочку щороку виростала якась дивна квітка: або величезна багатоколірна жоржина, або ромашки такі завбільшки, як блюдце, або ще щось...

Толя й Оля вирішили цього року зробити дідусеві подарунки, але так, щоб Толя не знав, що подарує дідусеві Оля, а Оля щоб не знала, що даруватиме Толя.

Толя, знаючи, що дідусь дуже любить квіти, вирішив подарувати йому букет червоних гвоздик, і ці гвоздики він вирішив виростити сам. Тільки щоб не знала Оля і не знав дідусь.

"Дідусеві,— думав Толя, — буде дуже приємно, що я вмію вже сам вихохувати квіти".

Він розповів про це мамі, мама похвалила Толю за такий намір, допомогла йому купити кущів гвоздики, Толя сам скопав у таємному місці грядочку, посадив гвоздики, ходив за ними, поливав, і на липень у нього розквітли чудові червоні махрові гвоздики.

Оля думала, думала, що подарувати дідусеві, і вирішила:

— Дідусь дуже любить квіти! Посаджу я гвоздики, вихохаю їх та й подарую дідусеві! Йому буде дуже приємно, що я сама вже вмію

вирощувати квіти! Правда, мамо! Тільки щоб не знали ні дідусь, ні Толя…

Оля зробила те ж саме, що й Толя. І в Олі до дня дідусевого народження розквітли прекрасні, запашні червоні гвоздики.

Дідусів день народження. Посходилися гості. Вітають дідуся. У Толі в руках щось загорнуте в папір, і в Олі — так само.

Толя підходить до дідуся:

— Вітаю вас, дорогий дідусю, з днем народження. Бажаю вам здоров'я на многі літа! Прийміть од мене цей подарунок! Це я сам викохав!

А за ним Оля:

— І я вас, дорогий дідусю, вітаю, бажаю здоров'я й дарую вам оцей подарунок. Це я сама викохала!

Дідусь подякував, поцілував Толю, поцілував Олю, розгорнув Толин подарунок — червоні гвоздики!

Розгорнув Олин подарунок — червоні гвоздики! А Толя:

— Ой! Я й не знав, що й в Олі гвоздики! А Оля:

— Ой! Я й не знала, що й у Толі гвоздики! А дідусь сміється, а дідусь сміється.

— Я дуже, — каже дідусь, — дякую за ваші хороші подарунки! І радий я дуже, що ви самі їх викохали! Значить, і ви так само любитимете квіти, як і я! А гвоздики мені дуже любі та милі квіти, вони

мені нагадують колишні часи, коли ми, робітники, працюючи в підпіллі, пізнавали один одного по червоній гвоздиці в петлиці на піджаку. Червона гвоздика — квітка революції.

І розповів дідусь Толі й Олі про те/, як кохався в квітах великий пролетарський письменник Максим Горький, і особливо любив він гвоздики.

Коли гостював у нього на острові Капрі наш український письменник Михайло Коцюбинський, якого дуже любив і поважав Максим Горький, Олексій Максимович подарував Михайлу Михайловичу чудесну, пишнупишну. гарячочервону квітку гвоздики.

— На знак нашої дружби, — сказав Максим Горький. Михайло Михайлович Коцюбинський привіз дорогий для

нього подарунок Максима Горького з далекого італійського острова Капрі до себе в Чернігів і висадив її в своєму квітникові.

Михайло Михайлович теж дуже любив квіти, сам за ними ходив, викохував, вирощував, — а найулюбленішою його квіткою була горьківська гвоздика.

Пишна та рясна росла вона в садочку М. М. Коцюбинського, і він дарував її своїм друзям.

І по сі пори зветься вона "гвоздика Коцюбинського".

— Ось вона! Дивіться!

Дідусь підвів Толю й Олю до грядочки в кутку свого садочка, де серед інших квітів червонів, аж горів, кущ гарячочервоної гвоздики.

Дідусь замислився і тихо промовив:

— Був і я колись у гостях у М. М. Коцюбинського, в Чернігові.

ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ

I

— А я ось і прийшов! Драстуйте!

— Драстуй, Василько! Сам прийшов?

— Сам!

— І не побоявся?

— А чого мені боятися?

— А вовки ж у кукурудзі єсть! Хіба ти не чув?

— А я вовків не боюсы Я читав у книжці, що вовки бояться людини і тоді тільки можуть напасти, як голодні. А голодні вони тільки взимку! А тепер літо!

Перед нами стояв білявенький, з синіми, синіми очима хлопчик у голубій майці і в чорних трусиках.

Ми з лікарем, Іваном Кириловичем, ходили на високім березі річки Осколу, за Турецькою могилою, розшукували кущі шипшини.

Іван Кирилович дуже любить квіти. І не тільки любить, а глибоко на них знається — у нього біля сільської лікарні чудесний квітник: там і

гладіолуси, і братки, і айстри, і жоржини, і левкої, і гвоздики, і кручені паничі, і канни, і нагідки...

А які в нього троянди! І білі, і рожеві, і чорні, і густочервоні, бордо... Великі, великі та пишні. А знаєте, як він викохує троянди?

Восени він іде в ліс, викопує шипшинові куші, садовить їх у своєму квітнику біля лікарні й прищеплює на них кузьтурні троянди...

От і сьогодні ми з ним пішли в ліс, що розлігся над Ос колом, шукати шипшину...

Як же там хороше, над Осколом!

Поміж густими очеретами блищить срібноголуба річка, що поділилась тут аж на три рукави, вдалині — голубіють озера, і скрізь, скрізь, куди дістає око, по широкому зеленому річищу — стоги зеленої отави...

Ген там, на протилежнім березі,— село, а за селом, аж до самісінького виднокраю, зеленіє озима пшениця...

Ліворуч — далекодалеко, де небо з землею сходиться, — кукурудзяний ліс, і по ній, по кукурудзі, білі пелюстки порозкидано — колгоспниці в біленьких хустках кукурудзу ламають...

Праворуч за селом, на горі, вітряк крилами махає, а поруч комбайн соняшники "косить-молотить".

З того боку понад річкою залізниця.

Із-за соснового лісу вискочив паровик, весело закричав і помчав далі, тягнучи за собою величезний состав порожняка: по вугілля побіг на Донбас.

Іван Кирилович, прищеплюючи до шипшини трояндову гілочку, посміхався:

— Прищеплю оце та й залишу тут, на зиму прийду й прикопаю в землю. От дивуватимуться люди навесні, коли на простій шипшині зацвітуть чудесні троянди! — І, помовчавши, додав: — Був би в мене час, я б на всіх кущах шипшини в лісі троянди поприщеплював! Яка краса!

Великий квітолюбець і великий мрійник сивоголовий Іван Кирилович.

В цей час і з'явився перед нами голубоокий Васько.

— А я по качку до вас, Іване Кириловичу! — мовив Васько.

— Гаразд! — одповів Іван Кирилович. — Підемо додому, забереш свою качку.

Іван Кирилович, бувши в дитячому будинку, де жив Васько, подарував Васькові глинясту качку. Васько оце по неї й прийшов.

II

— Так тебе Васьком звуть? — заговорив я з хлопчиком, коли ми повертались з лісу.

— Так, Василь Іванович Шумейко.

— А літ тобі скільки?

— Дев'ять.

— А тато та мама твої де?

Васько з сумом одповів:

— А я ні татка, ні мами не пам'ятаю. Татко з війни не повернувся, а маму бомбою вбило… Рік мені тоді був.

— Як же ти ріс?

— Мене бабуся взяла, я в неї й виріс. Бабуся Наталка… Бабусі колгосп допомагав, бо вона вже дуже старенька. А потім, як я підріс, до дитячого будинку мене взяли…

— А бабуся де?

— А бабуся вдома! А дитячий будинок не в тому селі, де бабуся живе. Бабуся живе в своїй хаті, я до неї щонеділі ходжу. Вона ще й тепер, як я приходжу до неї, казки мені розказує! Ой, скільки я казок знаю.

— А як у дитячому будинку живеться?

— Дуже хороше! До школи вже ходжу, у другий клас.

— А вчишся як?

— А я відмінник! Усі "п'ять"! А в мене в дитячому будинку кролики єсть! Аж дві пари, і маленьких — дванадцятеро! Голубі кролики! Я для них сам і кролятник збудував. І курочка з півником живуть! І галка!

— Яка галка?

— А справжня галка! Птиця! Така ручнаручна! Як покличу її: "Галю, Галю!" — вона летить і сідає мені на плече або на голову! Дуже цукор любить! Сяде на плече і зразу: "Крррра! Дай цукру".

— Де ж ти її взяв?

— Випала з гнізда! Я її знайшов і вигодував! І ні до кого до рук не йде, тільки до мене. А я в дитячому будинку й музики вчусь. На піаніно. Вчителька каже, що я, як учитимусь, добре гратиму.

— А тобі хочеться навчитись добре грати на піаніно?

— Хочеться. Я й на баяні вмію! Я граю, а Галя моя ходить і підстрибує. Танцює! Мені дуже хочеться вивчити танцювати свою галку і курочку з півнем. Приїздив до нас ото якось цирк у клуб, я там бачив, як собачки танцюють під музику. Дресировані. А чи можна вивчити танцювати галку або півника?

— Ти ж кажеш, що твоя Галя танцює.

— Хлопці сміються, кажуть, що зовсім вона не танцює, а просто собі підстрибує, як звичайно. А мені здається, що вона ніби до музики прислухається й танцює…

— А ти сам умієш танцювати? — запитав я Васька.

— А я ж у танцювальному гуртку! Я багато танців знаю: і польку, і краков'яка, і козачка, і гопака, і лезгинку. За лезгинку я навіть приза маю! В районі на вечорі самодіяльності танцював. Мене книжкою преміювали: "Казки Пушкіна". А ви бачили дресированих птиць?

— Бачив, — кажу. — Є дресировані папуги, сороки, галки, журавлі…

— І танцюють?

— Бачив тільки журавля, як він танцював. Один дідусь його вивчив. Дідусь грає на сопілку, а він танцює. Чудно дуже… Ноги в журавля довгі, і він ними перебирає, а потім ще й присяде, навприсядки танцює…

— А галки не бачили, щоб танцювала?

— Галки не бачив!

— От мені хочеться галку танцювати вивчити. І півня з куркою. І качку. Оце візьму в Івана Кириловича качку і теж учитиму її. Я дуже люблю тварин дресирувати! У мене й кролики вчені: через руки мені стрибають! Я гадаю, що я й птиць навчу!

— Спробуй! Терпіння, Васю, треба багато! Може, й вивчиш! Що, може, ти хочеш цирковим артистом бути, дресировщиком?

Васько якось так загадково посміхнувся.

— А хіба це погано? — запитав.

— Чому, — кажу, — погано! Навпаки, дуже добре: вивчати характер тварини, її особливості, її можливості… Учити її різних штук… Тільки мучити тварину не слід. Читав про дідуся Володимира Дурова, в нього цілий театр із різних тварин був?

— Читав! Я все про Дурова прочитав! От якби бути таким, як Дуров…

— А ти помітив, що Дуров ніколи не бив тварин, він тільки ласкою їх учив! Ласкою та нагородою — шматочком чогось смачного.

— І я свою Галю, як вона до мене прилітає або щось таке зробить, завжди цукром частую! Ні, я і галку, і півника з курочкою дресируватиму, і качку. Я — терплячий…

Коли ми прийшли додому, Іван Кирилович запросив Васька обідати. Він одмовився:

— Е, ні, побіжу! Я одпросився взяти качку, а всі пішли допомагати колгоспові збирати кукурудзу. Я повинен їх наздогнати й перегнати на збиранні кукурудзи. Я найбільше свинкидовгоносика на буряках назбирав, найбільше від усіх кукурудзи навесні прополов, найбільше колосків назбирав. Я й на збиранні кукурудзи хочу бути першим! До побачення!

— До побачення, Василю Івановичу! Не впусти качки!

— Не впущу! — вигукнув Васько й підстрибом подався з гірки на дорогу.

III

Якось надійшов до мене лист од голови колгоспу з того села, де в дитячому будинку живе голубоокий мій товариш Василь Іванович Шумейко.

Голова пише:

"Дуже вас прошу купити й Києві черевики з ковзанами, такий і такий номер. Лижі й костюм для лиж. Правління колгоспу ухвалило преміювати Васька Шумейка за найкращі показники в роботі по збору довгоносика на буряках і за збирання колосків і кукурудзи. Інші подарунки для дітей ми знайшли й тут, у себе в районі, а ковзанів, лиж і лижних костюмів нема. На Жовтневі свята улаштовуємо урочисті збори колгоспників разом з нашими чудесними малими друзями, вихованцями

дитячого будинку, де ми їх преміюватимемо за допомогу нам". Я купив і послав.

А після Нового року одержав листа від лікаря Івана Кириловича:

"Вітаю з Новим рокомі Був у мене на Новий рік, — пише Іван Кирилович, — Василь Іванович Шумейко. Прибіг на лижах, в новенькому червоному лижному костюмі. Біжить, розчервонівся, а на плечі в нього сидить галка. Каже, що галка таки танцює під музику, а глиняста качка ніяк не хоче. "Але я її,— каже, — все одно навчу!" Ой, буде з нашого Василя Івановича другий Дуров. Ой, буде!"

А що ви гадаєте?

Може, колись нам доведеться побачити велику афішу, на якій буде намальовано портрета Василя Івановича Шумеика, з галкою на плечі, і написано:

"ВІДОМИЙ ОРИГІНАЛЬНИЙ ДРЕСИРОВЩИК ТВАРИН І ПТИЦЬ ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ ШУМЕЙКО".

БІЛЯ РІЧКИ

Текла собі річка, річка невеличка, а хоч і невеличка була та річка, та, проте, — глибоченька.

Над річкою село, а в селі жив білявенький Микола із своєю мамою, і хата їхня стояла над річкою, — Миколина бабуня, як іще жива була, казала було:

— Наш огород у річці полощеться.

Справді, город їхній спускався аж до самісінької річки, понад річкою щороку садовили капусту, і як треба було Миколці збігати до кооперації чи по гас, чи по сірнички, мати казала Миколці:

— Ти, Миколко, біжи капустами — так ближче!

А ще ближче було до кооперації, як перепливти річку, а потім пробігти навпростець лутом, там перебрести через річку, бо там був брід, — там річку і перебродили, і возами переїздили.

Миколці було там води попід руки, не більше, іноді хіба, як трохи вбік ступнеш, ну тоді булькнеш з головою.

— Я, мамо, не капустами побіжу, а перепливу, а потім лугом, а там перебреду, так ближче, — каже, було, матері Миколка.

— А я тобі кажу — біжи капустами, бо ще втопишся, — сердиться мати.

— Щоб я та втопився?! Я плавати вмію!

— А як ти з бляшанкою та з сірниками пливтимеш? Ось не вигадуй мені, біжи, кажу, капустами!

— Вертатимусь з сірниками капустами, а туди перепливу! — сперечався Миколка.

Мати знала, що Миколка плавати вмів, річку перепливе вільно…

— Та біжи вже, — махала мати рукою, — хіба тебе переспориш?

Миколка підстрибцем у берег, труси на голову, як картуз, бляшанку чіпляв на шию, — в річку, ляпляп — і на березі.

А з крамнички вже вертався або вулицею, або капустами, пливти не можна, сірники замочиш.

Річки Миколка не боявся аж ніяк: улітку цілими днями купався, печерував раки з хлопцями, а взимку, як річка замерзне, скільки було для Миколки та його товаришів радощів, скільки веселощів: і на ковзанах по льоду бігати, і на сковзанках: як розженешся з берега, так аж до того берега перелітаєш — і на двох ногах, і на одній, і навприсідки.

А як парубки з дівчатами крутілку було зроблять!

Серед річки в кригу вбивається кілок, на кілок надягається старе колесо, між спицями встромлюються довгі дрючки, а до них на кінцях прив'язуються санчата.

Хлопці кілками крутять колесо, а санчата по колу вихором літають.

Держись тільки!

Сприснули руки, не вдержався — грудкою вилітаєш із санчат і летиш перекидом по кризі та об берег тільки — грюк!

І нічого, не болить! Тільки ж весело які

А то ще пізньої осені, коли тількино річка починає кригою братися, лід іще тоненький, і як на нього ступнеш, він тільки — рип! — і виляски з того рипу так по всій річці і покотяться.

Тоді бійся далі на лід ступати — так 1 шугнеш під лід з головою!

От як лід дужче вже замерзне і хоч рипить-тріщить, так не провалюється, а тільки вгинається, крижана перина на річці робиться,

тоді можна, розігнавшись, по тій перині посковзнутися... І страшно, і радісно: ти летиш, а крига перед тобою хвилями.

Тільки так, щоб мати не бачила, бо за такі крижані перини перепадало від матері віником, а то ще було мати й у хаті замкнуть, доки з роботи прийдуть.

— Я тобі дам крижаної перини! Шугнеш під лід, де я тебе тоді шукатиму?! Сиди вдома!

Тоді дуже сумно в хаті сидіти і плакати хочеться...

Хоч і сумно в хаті замкнутому сидіти, хоч і невдоволений Миколка із своєї матері, та, проте, краще всетаки матері слухатися.

Одного разу треба було Миколці збігати до кооперації по сірники.

Діло було пізньої осені, річка замерзала і вже вдяглася тоненькою кригою.

— Біжи ж вулицею, не здумай через" річку пересковзуватися, — наказувала Миколці мати. — Крига ще тонка, не витримає, провалишся.

— Та... — такнув у відповідь Миколка.

Вибіг Миколка з хати, озирнувся, чи не дивиться мати, — та не на вулицю вибіг, а подався у берег.

Річка вже стала. Лід на ній молоденький та блискучийблискучий.

"Перескочу! Пересковзнусь!" — подумав Миколка, розігнався і на лід.

Лід затріщав, угнувся, і на всі боки пішли виляски й тріщини.

І до середини ще не досковзнувся Микола, раптом — трісь! — лід уламався, і Миколка пірнув з головою у крижану воду.

Він виринув, не розгубився та, замість того щоб пливти назад до свого берега, вирішив вилізти на кригу, щоб перебігти на той бік.

Що візьметься за лід рукою, — він — трісь! — і вламався. Трісь! — і вламався.

Сусіда, дядько Мусій, якраз витягав на берег човна на зиму.

Він побачив, як Микола провалився, й крикнув:

— Пливи назад! Сюди ближче!

А Миколка своє: пнеться туди, до того берега, і пірнає.

Бачить дядько Мусій, що хлопець із сил уже вибивається, вхопив багра, підбіг, багор був довгенький, і дядько Мусій зачепив гаком Миколу за штанчата й витяг на берег.

— Ну чого тебе туди понесло? Не бачиш хіба, що лід іще тонкий? Біжи швидше додому та на піч, а то застудишся!

Було Миколі від матері..Було й на печі, було й тоді, як із печі вже зліз.

Хоч і горілкою мати витерли, і чаєм з липовим цвітом напоїли, та, проте, довелося і віника скуштувати, і в кутку постояти.

А найболючіше було те, що, мабуть, із тиждень замикали мати Миколу в хаті, як ішли на роботу.

Чи боявся після того випадку Микола річки?

Не дуже! Щоправда, з крижаними перинами він був обережніший, а як добре вже замерзала річка, увесь час він на річці — і на сковзанках, і на ковзанах, і на крутілках.

А влітку — і раки печерував, як і завжди, і вже плавав, плавав, без кінця купався та плавав.

А як, було, хтось нагадає:

— Ану розкажи, Миколо, як ти під кригою восени плавав?

— Ну, то й що? — сердився Микола. — Ну й виплив! Не втопився ж!

— Та тож не ти сам виплив, — сміялися хлопці,— то тебе дядьків Мусіїв гак за штани "виплив"!

Микола махав рукою:

— Побачимо, як з вами таке трапиться!

Коли Микола підріс і ходив уже до школи, він так плавав, що ніхто з товаришів його випередити не міг і ніхто довше, як він, не міг пробути під водою.

Як призвали Миколу до Радянської Армії, призначили його до Чорноморського військового флоту.

Там він пройшов школу плавби, і тепер Микола майстер спорту і чемпіон Радянського Союзу з плавби.

Тепер він тільки весело посміхається, як приїздить додому, а йому дядько Мусій гака показує:

— Оце, Миколо, той гак, що допоміг тобі чемпіоном бути!

Коли розпитують Миколу, де він так добре навчився плавати, він замислюється і мрійно говорить:

— Добре жити над річкою!

— А як річки нема, тоді як?

— Ставки треба копати, — говорить Микола. — Нема такого колгоспу, де б не можна запрудити чи викопати ставок. А в ставку так само можна навчитись плавати, як і в річці… Та ще до того й коропи розплоджувати… Он що треба робити!

ПЕРШИЙ ДИКТАНТ

I

Давно-давно це було.

Було це за тих часів, про які старі наші люди, жартувавши, казали: "Було це за царя Опенька, як була земля тоненька!"

А тоді таки справді був цар, хоч і звався він не Опеньком, а Миколою, і були на нашій землі пани — поміщики та капіталісти.

А жили ми на хуторі, і від хутора до села було тоді верстов зо три, а тепер, значить, кілометрів…

На хуторі було з десяток хатів, а навкруги — ліс, де росли високі ялинки, розложисті клени і могутні, у тричотири обхвати, дуби...

А ліщини тої, ліщини! Як пішла густими зеленими кущами ліщина понад хутором по узліссю, то аж до Охтирського шляху прослалася, а потім повернула на Рубани, з Рубанів на Шаповалівку, і аж до самісінького Рибальського хутора все ліщина та й ліщина...

А як уродить було горіхів! Щодня ми тих горіхів повнісінькі пазухи було приносили, а мати їх посушать, і взимку такі були ласощі в неділю: і соняхи, і гарбузці, і горіхи...

Ласуємо було, ласуємо ті соняхи з гарбузами та з горіхами, аж язики подубіють, мати дивляться та тільки покрикують:

— Заїди, заїди повитирайте!

Того часу було нас у батька з матір'ю п'ятірко: найстаршенька сестриця Парася, а під нею був я, а після мене знайшовся в капусті братик Івасик, а після Івасика лелека приніс сестричку Пистинку — потім іще, не пам'ятаю вже де, знайшлися дві сеструні.

Це нас було на той час, що про нього оце розповідаємо.

А пізніше приносили нам братиків і сестричок і лелеки, і в капусті їх знаходили, і з колодязя витягали.

Дванадцятко всього в батька з матір'ю було нас братиків та сестричок.

Найменшеньку сестричку Орисю баба Секлета на вгороді під калиновим кущем ізнайшла.

Ох і плаксива була сестричка Орися, і перед тим, як заголосити, скривиться було, скривиться, ніби калинову ягоду розкусила.

Мати, гойдаючи її, все було приказували:

— Недарма тебе, таку плаксиву, баба Секлета під калиновим кущем ізнайшла! Усе тобі кисло!

А тепер сестричка Орися — лікар, завідує в районі родильним домом, діточок вона не з колодязя витягає, а допомагає їм у роддомі народжуватися.

II

На хуторі школи не було, не було на хуторі й церкви з церковноприходським "вчилищем", і зростали хуторяни здебільше неписьменними, бо навіть і до вбогого дякового "письменства" годі було прилучитися, — дяка на хуторі не було.

А як нашим батькам кортіло — до болю! — щоб ми, їхні діти, вивчилися читати й писати, бо як залетить у хутір якийсь лист із далекої солдатчини, то й того не було кому вичитати, — загорталося того листа в біленьку хустинку і чимчикувалося з ним аж до села, до вчительки, або дяка, чи до "сидєльця" в марнопольці:

— Прочитайте, прошу я вас! Я вам ось і крашанок принесла!

Учителька в селі була дуже старенька й кволенька, — їй з листами соромилися надокучати, отже, вичитували листи дяк із "сидєльцем" — і складали за це до своїх комірчин хуторські крашанки.

Вчити дітей! То нічого, що школа далеко, що дітям і в осінні дощі, і в зимові хуртовини доводилося ходити десятки кілометрів (туди й сюди!)

пішки — це півлиха, найбільше лихо, не переборне для більшості батьків, — чоботи!

— От уже на ту зиму Парасі й до школи час, а де ж тих чобіт узяти?

Парасі чоботи таки справили. Померла навесні бабуся, з їхніх старих шкарбанів перетягли на Парасю. Хоч і непоказні, а проте чобітки, а як дьогтем вишмарували, ще й блистять.

Почала Парася до школи ходити, а вечорами стоїть було біля каганця та все: "ааа", "бибиби".

І ми, меншенькі, обсядемо її та й собі за нею: "ааа", "бибиби"... Аж доки, було, мати:

— Ану, грамотії, спати!

Наступної зими і мені теж випадало йти до школи..

— А чоботи?1 Де ж тих чобіт насправлятися?! — бідкалася мати, бо батька ми вдома бачили колинеколи, — він наймитував у панській економії, був біля панських коней за конюха.

Якось у неділю прийшов з економії додому батько, довго вони з матір'ю міркували, де взяти для мене чоботи до школи ходити. Тактаки вони чобіт для мене і не вигадали, а вирішили, що ми з Парасею ходитимемо до школи по черзі — один день вона, а один день я.

Почав, отже, ходити і я до школи.

Вчила нас доброї душі старенька вчителька Марія Андріївна, маленька, роками вже згорблена бабуся, що весь час закутувалася в теплу хустку і все — кахиі кахиі Усе кахикала.

А добра, добра була, ласкава та лагідна.

Як закрутить було взимку хуртовина, ніколи вона нас, хутірських школярів, не пустить було додому на хутір, залишить у школі на ніч, дасть кулешику чи яєчні насмажить, чайком напоїть, та ще й з цукерками, біля груби на підлозі рядно простелять, на рядно кожушину, подушку покладе, подивиться, як пороззуваємося і чи не мокрі в нас ноженята, — як вогкі, накаже насухо повитирати, онучки на лежанці порозгортати, чобітки під грубку постановити, тоді чимось теплим повкриває нас:

— Спіть, дітки!

А сама сидить біля столу та все читає, все читає та кахикає...

І вранці побудить нас і поснідати дасть.

А коли вона, старенька, спала, хто й зна!

Любили ми стареньку нашу вчительку Марію Андріївну — дуже! І любили, і слухалися її, бо мати було і Парасі, й мені завжди наказували:

— Слухайтеся Марії Андріївни і не дратуйте її! Такій учительці, як наша, низенько вклонятися треба!

Ой, як давно це було, а й досі в нас старі люди згадують чудесної душі людину, вчительку Марію Андріївну, і її могила влітку завжди квітами уквітчана: колишні учні її пам'ятають про неї.

Училися ми...

III

Вже третю зиму ходив я до школи. Парася походила до школи тільки дві зими і на тому закінчила свою освіту, бо в нас іще добавилося троє братиків та сестричок, і матері самій годі було з такою оравою впоратися.

Чобітьми ми чергувалися вже з братиком Івасиком. І от одного дня після різдвяних канікул увіходить до класу Марія Андріївна та і звертається до нас, що ходили до школи третю зиму, були, значить, уже в третій групі:

— От що, діти! Почнемо ми з вами тепер щотижня диктовку писати. Я проказуватиму, диктуватиму, а ви пильненько вслухайтеся і пишіть у своїх зошитах те, що я вам диктуватиму! Вийміть зошити!

— І в книжечку не дивитися? — залунало з усіх парт.

— Не дивитися! На те й диктант! От і дізнаємося, як ви вивчилися писати! Ви ж із книжок списували? Пригадуйте, як у книзі слова напечатані, бо траплятиметься багацько таких слів, що ви їх із книг списували... Не спішіть, думайте... Ну, починаю... Майте на увазі, що навесні будуть для вас випускні іспити (як ми тоді попервах називали — "здаменти"), а на іспитах обов'язково буде диктовка, диктант.

Почала Марія Андріївна диктувати.

Всього першого диктанта я вже не пригадую, але пам'ятаю одну з його фраз дуже добре.

Диктувалося російською мовою, бо шкіл на рідній українській мові за царя на Україні не було.

Ось проказала Марія Андріївна:

— "По полю ехала з господами коляска, запряженная четвериком великолепньгх лошадей. За коляской бежала и лаяла собачка испанской породи".

Прочитала Марія Андріївна це саме і вдруге... Ми зашелестіли зошитами, зашаруділи перами.

На другий день Марія Андріївна принесла перевірені наші зошити з диктантом.

Почала вона говорити про те, що написали ми перший диктант не дуже, сказать, удало, помилок багатенько, а коли згадала про ту коляску з господами та з собачкою "испанской" породи, не витримала, залилася веселим сміхом, сміх перейшов у кашель, з очей полилися сльози, вона вже просто впала в крісло, витирала сльози, реготалася й кашляла...

— Ну що ви понаписували?! О господи! І де ви таке чули? Ми понаїжачувалися...

— Вас шістнадцять учнів, і п'ятнадцять із вас понаписувало: "...За коляской бежала и лаялася собачка из панской породм..." Де ви чули, що є на світі собаки панської чи не панської породи і щоб вони лаялися? Порода "испанская", єсть таке государство — Іспанія, а собаки не лаються, а "лают", по-нашому "гавкають". Зрозумів? — запитала вона мене.

— Та не дуже, Маріє Андріївно! Я собі думав, пани їдуть, то й собака в них панської породи, а батько часто говорять, що їх пан та бариня лають, я й думав, що коли пани лаються, то й собаки їхні не кращі за них і теж лаються...

— А воно, бач, і не так! — засміялася Марія Андріївна. — Та в тебе ще й без того багато помилок. Поставила я тобі двійку! Підтягтись треба! Сідай!

Я сів і ледве не заплакав:

— Здохла б вона йому, та собачка, разом із панами!..

ГЕОМЕТРІЯ

1

Піфагорові штани — назва, поперше, вульгарна, а подруге, вона не відповідає дійсному станові речей.

Ну, хто-таки, скажіть, може пошити штани з катета або з гіпотенузи?

Ми знаємо, що матерії — сукна чи шевйоту — на штани треба приблизно один метр.

Ну, а скільки треба на штани катетів, а скільки гіпотенуз?

Ніхто цього не скаже.

Отже, Піфагорові штани зовсім не штани, а геометрична теорема, що її винайшов і довів великий грецький математик Піфагор, що народився на острові Самосі, потім переселився в південну Грецію, де й жив у V столітті до нашої ери.

Піфагорова теорема, як ви знаєте, полягає ось у чім:

"Сума площ квадратів, побудованих на катетах прямокутного трикутника, дорівнює площі квадрата, побудованого на гіпотенузі цього трикутника".

Цією теоремою найбільше уславився Піфагор перед математикою, перед усім людством.

І ніколи за це людство Піфагора не забуде.

2

Васька Перепелицю Піфагор цікавив постільки, поскільки треба було знати і вміти довести його теорему перед учителькою геометрії Вірою Іванівною.

І все!

Більше Піфагор аж ніяк Васька Перепелицю не цікавив, а — навпаки — непокоїв його.

Та й справді: десь там аж на острові Самосі народився якийсь там Піфагор, вигадав аж у V столітті теорему, а ти тут страждай!

Та ще й Віра Іванівна:

— Ти, Перепелице, продивись Піфагорову теорему, та не один раз продивись, бо осьось екзамени! А ти не дуже, Васю, її знаєш!

Добре говорити Вірі Іванівні — "продивись": що вона, Віра Іванівна, центр нападу чи воротар?

Що, їй, Вірі Іванівні, болить, що вчора футбольна команда з вулиці Чкалова забила команді, де грає Васько, три голи, а Васькова команда їм — нуль?

3:0!!

Жарти вам!

Добрі мені жарти, коли капітан Васькової команди Вано Недоберидзе плакав!

Чесне піонерське, отакими сльозами плакав.

А потім одібрав у Рубена Амудар'яна, воротаря, бутси й крикнув:

— Біжи додому в шкарпетках! Партач!

— Холодно, Вано! Як я побіжу? Та й мама...

— Що "холодно"?! Що "мама"?! А пропускати м'ячі не холодно?! А три — нуль — теж "мама"?!

А Васькові Вано підніс під самісінький ніс кулака:

— У штангу? Я тобі дам у штангу!

Так коли Васькові, скажіть будь ласка, робити оте саме "продивись"?

Несправедлива Віра Іванівна!

З

Екзамени.

Екзамени — річ серйозна. Кому хочеться дістати переекзаменовку на осінь, — ціле ж літо тоді нанівець піде!

А як іще, крий доле, на другий рік залишишся?!

А футбол хіба річ не серйозна? Кому хочеться діставати 3:0 на користь супротивника?!

От і крутись! От і страждай!

Дехто каже, що спочатку приготуй уроки, продивись вивчене, а потім і в футбол можна.

Але це так говорять, мабуть, не футболісти.

Хоч візьміть, приміром, Вано Недоберидзе, капітана футбольної команди: він і в футбол грає, і вчиться непогано. Якось він так уміє...

А у Васька так не виходить. Чому — він і сам не знає!

Однаково ж він із Вано ніби й уроки готує... Тільки Вано спочатку вивчить уроки, а потім у футбола тренірується, а Васько спочатку тренірується у футбола, а потім учить уроки.

А хіба це не все 'дно?

Сама ж Віра Іванівна каже, що від зміни місця доданків сума не змінюється.

Перед екзаменами Васько кріпко засумував.

"Доведеться, мабуть, кинути футбол!" — подумав Васько.

— Чого ти, Васю, такий сумний? — запитав його Рубен Амудар'ян.

— Екзамени! Доведеться, мабуть, припинити футбол! За геометрію треба братися! Погано в мене, Рубене, з геометрією!

— "Пифагоровн штаны на все сторони равны", — заспівав Рубен Амудар'ян.

— Ти не смійся, Рубене, тут не до сміху. Віра Іванівна сказала, що, як не візьмусь за геометрію, може бути погано!

— "Погано"! "Погано"! — перекривив Васька Рубен. — Що ти, не знаєш, що робити? Ту ж саму Піфагорову теорему не можна хіба накреслити на долоні або на пальцях? Та й основні теореми теж сяктак понамальовуємо. Я тобі перед екзаменами допоможу!

Днів, мабуть, із сім сидів перед екзаменами Васько Перепелиця і все записував чорнильним олівцем на долонях і на обшлагах у сорочці теореми та аксіоми.

Мало не всю геометрію за допомогою Рубена посписував та понакреслював. "Викручусь!" — думав собі Васько Перепелиця.

Іде Васько Перепелиця на екзамен з геометрії.

Боязко Васькові…

Боязко, та, проте, він сам себе підбадьорює: "Та невже ж провалюсь? Все ж у мене списано".

Треба ж було Рубенові взяти до школи футбольного м'яча, щоб після екзаменів зразу на майданчик — і в футбола!

Раненько прийшли наші учні до школи, — екзамени ще за годину.

— А давай ударимо, Васю, — крикнув Рубен і вдарив по м'ячу.

Васько одбив. Підбігає ще кілька учнів. Літає м'яч по шкільному двору.

От Рубен як ударить! Гарматний удар!

Васько хотів перехопити м'яча, а він його по руках яаак шарахне! Васько впав і руками в калюжу, підхопився, як глянув на руку, так і вмер…

Руки — сині-сині, бо чорнильний олівець розлізся, ну, такі руки, хоч поодрубуй.

А головне, м'ячем поперебивало усі перпендикуляри, поперемішувало катети з гіпотенузами, а з Піфагорової теореми наробило кваші.

…Як увійшов Васько до класу, як подивилася Віра Іванівна на руки, покивала головою та й опустила в журналі проти прізвища Васі Перепелиці коротенький перпендикуляр… Одиницю!

Навіть не екзаменувала.

За те поставила, що хотів обдурити вчительку і цілу екзаменаційну комісію.

Прооопало у Васька Перепелиці літо!

ПАРАЛЕЛЕПІПЕД

Олег Трійченко, учень 6-го класу, чорнявий, хвацький хлопчина, що курив уже не тільки "Труд", а навіть "Катюшу", а іноді й "Казбека", зустрівся з приятелем своїм, учнем 6го класу, тільки з другої школи, Ігорем П'ятьорським.

Ігор П'ятьорський запитав Олега Трійченка:

— Ну, як діла з іспитами! Осьось уже!

— На большой! — відповів Олег.

— Готовий?

— Як з пушки! Ти знаєш — уже два тижні я ворожу, чи попадеться мені з геометрії перший білет, кручу палець круг пальця і щоразу пальцем у палець попадаю. І вже встиг піддивитися, як білети лежатимуть! Де перші номери, а де останні... Перший номер — і "п'ять". А в тебе як? — запитав Олег у Ігоря.

— Працюю. Хоч у мене з геометрії "п'ять", проте все повторюю, щоб як слід бути готовим.

— Пхе! Повторюю... А я так мало не щодня в Пущі-Водиці. Ох і красота!

— Та я знаю, що красота, та хай уже після іспитів.

— Чудно! Іспити в нас "на ять" будуть. Аж ось і іспит з геометрії.

Олег Трійченко ще раз покрутив пальцем круг пальця, розвів широко руками, хоробро ті руки звів знову — палець об палець тільки — стук.

— Єсть! Складу! — аж підскочив Олег.

Упевнено підійшов він до столу, хоробро взяв білет, глянув — і зблід… Щось у його всередині похололо і посунулось аж тудитуди, а там тільки: теньтеньтень — затенькало.

— Двадцять три!

"Що ж воно там таке?" — затрусився Олег. Глянув у білет: паралелепіпед.

"Що воно таке?" — думає з жахом Олег.

— Ну, Трійченко, який у тебе білет? — запитує Олена Василівна, вчителька геометрії.

А тут круг стола члени комісії, і всі вони на Олега дивляться, чекають.

— Двадцять третій, Олено Василівно.

— Що там у двадцять третім?

— Палелопопопід.

— Якяк? Що ти сказав?

— Паралелеопіпі…

— Нуну?..

— Пі… пі… пі…

Уже й члени комісії почали усміхатися, а Олена Василівна вся почервоніла, а Олег стоїть та все:

— Пі… пі… пі…

Розгнівалася Олена Василівна, похитала головою:

— Не "пікай" ти краще, мов те курча! Іди собі, не страмись сам і не страми мене. Восени складатимеш, а літо попрацюй як слід.

Повернувся од столу Олег, глянув на товаришів, а вони губи кусають, щоб уголос не розреготатися. Проходить на своє місце, а вже хтось збоку:

— Піпіпі.

З того часу Олег так і звався в школі: Парелелепіпед. А Ігор П'ятьорський склав іспит на "п'ять". Після іспитів Олег геометрію вчив, а Ігор у ПущіВодиці в ставку купався та рибу вудив.

ФАЗАНИ

— Дідусю, а коли ти мене на охоту візьмеш? Я теж хочу зайчика встрелити!

Отак завжди маленький Павлик прохав свого дідуся=мисливця, як тільки дідусь брався за рушницю.

Дідусь гладив Павлика по голівці:

— Візьму, візьму, Павлику, ти ще маленький, підростеш, тоді й візьму…

Дідусь дуже любив маленького Павлика і завжди йому розповідав про зайців, про вовків, про лисичок, про всіх звірів, що він їх полював.

А одного разу прийшов із лісу та й каже:

— Павлику, а я фазана бачив.

— Де ти, діду, фазана бачив?

— У нашому лісі!

— Якого фазана?

— Такого, як ото ми з тобою бачили в зоологічному парку.

— Із отаким червоним хвостом? З отаким великим, що отак аж дугою загинається?

— З таким самим! Фазанів, Павлику, привезли у наш ліс аж із далекого Казахстану! Привезли й пустили в нас! Тепер вони у нас плодитимуться.

— Дідусю, візьми мене, будь ласка, в ліс фазанів полювати!

Дідусь якось так загадково посміхнувся та й каже:

— Добре, Павлику! Взавтра підемо в ліс до фазанів.

Маленькому Павликові так хотілося піти з дідом на фазанів, що він і вночі прокидався та все питав маму:

— Мамо! Чи скоро вже ранок?

— Спи, Павлику! Спи! Дідусь без тебе в ліс не піде! Раз уже він сказав, що тебе візьме, то, значить, візьме.

Дуже рано прокинувся Павлик. Бачить, а дід уже ходить по кімнаті, одягнений у повстяки, у ватяні штани і кожушок… Дідусю, крикнув Павлик, — а мене хіба не візьмеш?

— Візьму, Павлику, візьму! Одягайся! Тільки добре одягайся, бо бачиш, скільки за ніч снігу нападало!

Павлик тешіо одягся: і светр, і теплі рейтузи надів, і валянки, і шапкуутанку…

— Ну, я вже готовий, дідусю! Бери рушницю, та й підемо! — каже до дідуся Павлик.

А дід йому:

— Ні, Павлику, ми сьогодні рушниці не братимемо! Ми щось інше сьогодні ддя фазанів візьмемо. Ходімо!

Вийшли дідусь з Павликом з хати та й пішли під повітку.

А під повіткою дідусь зарані заготував кілька снопів з ячменю. Невимолочених, із зерном.

Та серед великих снопів і кілька маленьких було — для Павлика.

— От з якими "рушницями" полюватимемо фазанів ми з тобою, Пав лику!

Та й розповів дідусь Павликові про те, як треба оберігати взимку птицю, і не тільки фазанів, що оце тільки їх привезли до нашого лісу, а й всіляку птицю: і куріпок, і синичок, і щигликів, що взимку, як випаде сніг, не мають змоги знайти собі їжу…

Дідусь із Павликом пішли до лісу, розгорнули на галявині сніг і поклали снопики ячменю...

— Давай, Павлику, заховаємося отут за ліщиною! Подивишся, який червоний красунь фазан зараз до ячменю прибіжить.

І справді,— тількино вони присіли за кущем ліщини, збоку щось заквоктало, залопотіло крильми, і чудесний, червоний красунь фазан із хвостом дугою підбіг до снопа і почав клювати зерно.

Дідусь обняв Павлика та й каже:

— Отак, Павлику, завжди роби! Взимку, коли багато снігу, підгодовуй пташку в лісі! Добре?

— Добре, — відповів Павлик.

У НОВОМУ РОЦІ—ВСЕ НОВЕ, ХОРОШЕ!

Хто більше чекав на прихід Нового року — чи Славко Бублик, чи його мама, — ми вже так достовірно про це й не скажемо. І Славко його чекав нетерпляче, і мама його, мама Люба. Хоч і заклопотана була, а проте подивиться на Славка, коли він уже солодко спить після пережитого дня, то обов'язково й подумає:

"А от уже й Новий рік!"

Славкові Бубликові минуло вже дев'ять років. Хоч мама часто ховала його самоката, бо дуже вже той самокат дзеленчав по асфальту, намагаючись обов'язково вискочити з тротуара на вулицю й збити "Москвича", лякаючи при цьому подорожніх, Славко свою маму любив.

Щоправда, коли було мама заховає самоката, Славко дуже за це на маму сердився, плакав, тупав ногами, кричав: "Дай!" А як колись у школі на перерві засперечалися, чия мама найкраща, Славко заявив категорично:

— Такої мами, як у мене, ні в кого нема! Моя мама найкраща від усіх!

Павка Крендель, той, що в нього вдома є живий єгипетський голуб, теж не менш рішуче обстоював:

— Попробуй "заімєть" таку маму, як у менеї От попробуй! — наступав він на Славка.

— Ти думаєш, що твоя ліпша? — одбивався Славко. — Ліпша?!

— А єгипетський голуб у тебе єсть?! Кажи, єсть!? А ти кажеш, що твоя мама краща! Ага! — сказав Павка й переможно подивився на присутніх.

Єгипетського голуба у Славка не було, та проте він не хотів здаватись, примружив очі й промовив з притиском:

— Подумаєш, голуб?! Ми про мам, а не про голубів! Хіба голуб — мама?! Моя мама мені дві морські свинки купить!

У суперечку між Славком і Павкою встряв Юрко. Юрко перекричав і Славка, і Павку:

— Я з мамою влітку до колгоспу їздив! У мене дядя Стьопа, мамин брат, тракторист. Я з ним на тракторі їздив і сам стерном керував! І мама дозволила! Такої мами, як моя, ні в кого нема!

Тут уже всі присутні не втрималися, кожний почав доводити, що його мама найкраща, зчинився галас, на який підійшла вчителька Людмила Павлівна.

Хлопці притихли.

Людмила Павлівна, дізнавшись, про що спалахнула суперечка, помирила всіх.

— У кожного з вас, — сказала Людмила Павлівна, — таки справді мама найкраща в світі! Такої хорошої мами, як у Славка, як у Павки, як у Юрка і як у кожного з вас, ні в кого нема! І в мене є мама, — посміхнулася Людмила Павлівна, — вона вже старенька, але вона так само найкраща мама в світі!

Так от найкраща в світі Славкова мама перед самим Новим роком, коли Славко, прибігши з школи, бігав із санчатами по леваді й спускався з пагорків та кучугур (Славко жив у передмісті), — мама Люба, в цей час прибираючи в хаті, щось збирала й складала на маленькому столику.

Збирала й посміхалася.

Виростала на столику ціла купа якихось дивовижних речей.

Були в тій купі пошматовані книжки, бите якесь скло, брудні зошити, самокат, драні штани, розпороті черевики, розірвані покришки й камери від футбольних і волейбольних м'ячів...

Поскладавши все це на стіл, мама Люба взяла картон, вирізала з нього багатобагато кружечків, взяла потім чорнило і пофарбувала ті кружечки чорнилом.

Зробила з того ж картону чотири носи і два ока. Носи пофарбувала червоною фарбою, а очі — синьою.

Вирізала з картону дві великі одиниці, три двійки і три трійки…

Все це вона теж поклала на столик, на ту купу дивовижних речей.

Потім мама причепурила хату, сіла, подивилась на ту купу і похитала головою.

Аж ось убігає в хату Славко. Роздягся.

— Мамочко! От нагулявся! Дай мені чогось попоїсти… Та я буду одягатися, бо сьогодні ж у нас у школі ялинка, будемо старий рік проводжати! Що це таке, мамочко? — став Славко перед столиком з купою дивовижних речей.

— А ти подивись! — посміхнулася мама. Славко почав перебирати дивовижні речі…

— Книжка… Читанка… Це ж та, що я, як бився з Павкою, розірвав… Це — мої драні штани… А це що за чорні кружечки, мамо?

— Це ті клякси, що ти їх по книжках та по зошитах поналяпував!

— А це що?

— Це чотири носи, що ти їх за рік розбив: два твої і два Павчиних!

— А це?

— Це два ока, що ти їх Люді підбив!

— Одиниці… двійки… трійки, — почав перебирати Славко.

— Ну да, — одиниці, двійки, трійки… Бач, скільки ти їх за рік поприносив…

— А навіщо це все, мамочко?

— А от як виряджатимеш старий рік, оддай йому це все! Хай забирає з собою! А проси Новий рік, щоб він тобі дав все нове, чисте, хороше. Цілі носи, непідбиті очі! І тільки четвірки, і тільки п'ятірки! Добре, Славку?

Славкові було ніяково. Він пригорнувся до мами й тихо промовив:

— Добре, мамо!

Мама поцілувала Славка, бо у Славка мама найкраща в світі!

ЗИМОВИЙ ДЕНЬ

І

Ох і хороше взимку на санях з гори спускатися Ох і весело ж!

Сідає Оля в саночки, а Толя її ззаду тільки — штовх! — і полетіла Оля з гори, аж у вухах засвистіло.

А потім, коли Оля привозить санки на гору, сідає Толя… Оля його — штовх! "Бережись, бережись!" Покотив Толя, тільки вітер по Толиних щічках лопотить!

— Правуй, Толю, правуй! — кричить Оля.

Не вправував Толя: санки вбік! Толя тільки — беркиць у намет!

Вилазить Толя з намету чудернацьким білим ведмедиком, обтрушується, пирскає... А Оля стоїть на горі і заливається:

— Ахахаха! Охохохо! Ага, перекинувся! Ага! А я не перекинулася! Я вправувала! Ага!

Толин дідусь потихеньку, спираючись на ціпок, сходить з гірки і підходить до Толі.

— Здорово забився? — питає дідусь.

— Та ні, дідусю, зовсім не забився! Сніг же, дідусю, не твердий, хіба об нього заб'єшся?

І побіг Толя, підстрибуючи, саночки наздоганяти.

Отак щонеділі, як добра година, ідуть Толя та Оля, а з ними і Толин дідусь, спускатися на саночках, туди, ажде Аскольдова могила в Києві, над Дніпром...

Ми ж знаємо, що Толя з дідусем живуть у Києві на Печорську, а Оля, подружка Толина, частенько приїздить до Толі в гості з вулиці Леніна, де вона живе.

Як уже добре набігаються та наспускаються Толя з Олею, личка в них розчервоніються, оченята блищать, і кожушки, і рейтузи, і шапочки на їх білі-білі од снігу, тоді йдуть вони з дідусем на Аскольдову могилу, сідають на лавочку й відпочивають.

Але перед тим, як сісти, дідусь обов'язково стане перед могилами славетних радянських воїнів, які віддали свої життя за свободу і незалежність нашої Батьківщини, скине шапку й уклониться могилам героїв.

І дідусь, і Толя, і Оля, шануючи пам'ять воїнів, сидять тихо.

Толя з Олею нічого дідуся не розпитують, бо були вони тут не один раз і дідусь розповідав уже їм і про київського князя старовинного Аскольда, і про його походи на Царград, і про його оцю могилу, де його давно колись поховано...

І вже коли вони, одпочивши, ішли додому, Оля запитала:

— Дідусю! А влітку ми ходитимемо сюди прикрашати квітами могили воїнів?

— Аякже! — відповів дідусь. — Як і минулого літа ходили, так і наступного ходитимемо. Нехороша, діти, та людина, яка забуває про наших воїнів, які віддали своє життя за наше вільне життя, за наше щастя!

II

Наступної неділі Оля знову приїхала до Толі, і пішли вони з дідусем спускатися на саночках.

— На Аскольдову могилу, дідусю? — запитав Толя.

— Ні, діти, сьогодні ми з вами підемо в інші місця! Наближаються сумні роковини з того дня, коли ми залишилися без Володимира Ілліча Леніна... Хочу, діти, я показати вам сьогодні ті місця у нашому Києві, що нагадують про нашого Леніна...

— А хіба, дідусю, Ленін був у Києві?

— Ні, на жаль, Володимиру Іллічу не випало побувати у Києві, але є в нас місця, про які Ленін, перебуваючи в еміграції за кордоном, частенько думав, і не тільки думав, а й перебував в них своїм великим серцем…

З Печерського базару дідусь, Толя й Оля повернули туди, де колись іще імператор Петро Великий збудував київську фортецю, де понасипувано великі земляні вали, побудовано широчезні кам'яні та темні капоніри.

— А що таке капонір, дідусю?

— Капонір — це мурована будова між кріпосними валами з товстими кам'яними стінами. Будувалася вона для того, щоб, сидячи за товстими стінами, відбивати ворожі напади стрільбою з рушниць та гармат, а пізніше цар із капонірів в'язниці поробив, де мучилися революціонери, борці за народну кращу долю. Тепер, діти, у колишній фортеці військовий госпіталь, де лікують воїнів Радянської Армії.

Вийшли Толя і Оля з дідусем на високий вал біля госпіталю, звідки відкривається чудовий краєвид на Київ.

Погода була чудесна: сонячно, тихо… Віти на деревах аж позгиналися від снігу, що осів на них… І як сяде на таку гілочку щиглик або чижик, так і посиплеться з дерева сніговий дощ…

І пішли вони поза госпіталем в напрямку до Червоноармійської вулиці.

— А це що будується? — поцікавилася Оля.

— Праворуч, унизу, величезний стадіон.

— А ми були на стадіоні! — підскочили Толя з Олею. — На футболі! З мамами!

— Я знаю, що ви були, — посміхнувся дідусь, — тільки ви заходили з того боку, а тепер ми позаду стадіону. Будується тут готель для спортсменів, різні інші будівлі для спорту… От будете старшенькими, і ви будете тренуватися в цих будинках! Будете спортсменами чи ні?

— Я буду бігуном! — рішуче заявив Толя.

— А я волейболісткою! — сказала Оля.

— Ну, от і добре! Щоб бути сильним, здоровим, спритним, вправним, обов'язково треба бути спортсменом. Ну, ходімте далі…

Наближалися вони до колишньої Лабораторної вулиці.

— От і підходимо ми з вами, — говорить дідусь, — до тих місць, що були дорогі Володимиру Іллічу Леніну, а тепер дорогі кожній радянській людині… Ленін, дітки, завжди пам'ятав про Київ, ніколи він його не забував, як не забував він жодного куточка на землі, де страждали бідні люди, де пани, поміщики та фабриканти знущалися з робітників, приневолювали їх, голодних та вимучених, працювати на себе, щоб самим їм жити в розкошах, їсти, пити та гуляти, нічого не робивши.

Але були часи, коли Київ був для Леніна найріднішим місцем у світі, бо жила тут його мама, Марія Олександрівна, з його братом Дмитром Іллічем та сестрами Анною й Марією Ілліпічними. Було це, дітки, дуже давно, в 1903–1904 роках. Я ще тоді був молодим хлопцем. Родина Леніна брала участь в революційній роботі в Києві, за що царський уряд заарештував був сестер і брата Володимира Іллича і замкнув у Лук'янівську в'язницю в Києві… Мама, Марія Олександрівна, живши на цій вулиці, допомагала своїм ув'язненим дітям, носила їм у тюрму їжу і підтримувала їхній бойовий дух, їхній бадьорий настрій, бо великої внутрішньої сили, великого серця людина була мама Володимира Іллича Марія Олександрівна! І я гордий, що мав щастя бачити Марію Олександрівну, як приносив до Анни Іллінічни листа від революційного

комітету "Арсеналу"… А ось і цей будинок! Тепер ця вулиця зветься: імені Ульянових, бо справжнє прізвище Володимира Ілліча Леніна було — Ульянов.

Толя з Олею зупинилися перед будинком № 12, де на стіні побачили мармурову дошку, і на ній написано:

У цьому будинку року 1904 мешкала родина В. І. Леніна, А. І., Д. І., та М. І. Ульянови, що брали активну участь у керівництві роботою РСДРП(б) та тримали зв'язки з закордонним більшовицьким центром.

Дідусь стояв, глибоко замисливши.

— Ну, дітки, потомилися, мабуть? Ми з вами сьогодні чималенько пройшлися! Нічого! Додому на таксі поїдемо!

— На таксі! На таксі! — застрибали Толя з Олею. — А саночки як?

— І саночки на таксі поїдуть.

Дідусь покликав таксі, і помчали вони по Червоноармійській, Хрещатиком, повз стадіон "Динамо", понад Дніпром на Печерськ.

— О дідусю! Аскольдова могила! Давайте ще поспускаємося!

— Хай на ту вже, дітки, неділю! Обідати час уже!

ЧУДЕСНІ ПТАШКИ

Петрик жив із своїми батьками на околиці великого міста.

Петриків батько працював ковалем на машинобудівельному заводі, а жили вони всі — Петрик, тато, мама і сестричка Леся — в чотириповерховому кам'яному домі.

Петрику вже йшов восьмий рік, і він ходив у перший клас, а сестричці Лесі минуло тільки п'ять років.

Перед будинком, де жили Петрик і Леся, ріс великий каштан. Щовесни каштан розцвітав ніжнорожевими квітами, і тоді він був схожий на ялинку, яку Петрик і Леся бачили на Новий рік.

Коли навесні розцвітав каштан, Петриків батько говорив:

— Бачили? Вже загорівся наш каштан рожевими свічками. От краса!

Якраз навпроти їхнього будинку стояла стара хатиночка. У тій хатиночці жила старенька бабуся. Нікого з рідних у бабусі не було, а жила вона з того, що одержувала від держави пенсію.

Була в старенької бабусі кізочка Лялька та чорненький песик Якваско.

Кізочку стара бабуся, тільки з'являлася весняна травичка, виводила пасти, а Якваско лежав серед двору, стеріг хату...

Коли бабуся виходила з своєї хатинки козу пасти, дітки завжди привітно віталися з нею:

— Доброго ранку, бабусю!

— Здрастуйте, мої голуб'ятка! — відповідала бабуся. Біля бабусиної хатки був невеличкий город, де росли картопля, цибуля, морква, петрушка, з десяток соняшників, а серед городини цвіли голубі кручені

паничі та червоногарячі айстри. І ще росли там дві яблуні, одна антонівка, а друга путивка… Яблуні ті щовесни рясно цвіли ніжним білим цвітом, та яблук на них родило дуже мало, бо листя об'їдала гусінь, а як і достигне якийсь там десяток, — всі вони були червиві… ' Чому?

Та тому, що різні шкідники — плодожерка та золотогузка — звивали собі на яблунях кубельця з яєчками. Навесні з цих яєчок виплоджувалася ненажерлива гусінь, що поїдала яблука. А старенька бабуся не мала сил пооббирати кубельця.

Якось Петрик приніс у хату кілька дощечок та почав ці дощечки стругати.

— Та й що ото ти майструєш? — запитав татко.

— Я, татку, хочу зробити шпаківню! Повісимо шпаківню на каштані, прилетять навесні птахи, оселяться у нас і виведуть діточок… А як шпак, тату, співає, якби ти знав!

Татко посміхнувся.

— Я, Петрику, знаю, як співають шпаки! Вони не лише хороше співають. Шпаки садки наші, наші ліси й поля від шкідників бережуть, від гусені, від сарани, совки… Хочеш, я допоможу тобі шпаківню змайструвати?

Шпаківню було зроблено й повішено на каштані. А на тому каштані, у стовбурі, височенько над землею було невеличке дупло.

Виявила це Леся.

Якось вона дивилася у вікно і побачила, що із каштана вискочила якась невеличка пташка.

— Петрику! Петрику! — закричала Леся. — Дивись, пташка з каштана вистрибнула!

Прибіг Петрик.

— Де?

— Он, бачиш, якась дірочка в капітані! Он там, під нижньою гілкою! Звідти й вистрибнула пташка.

Петрик почав спостерігати.

Справді, через деякий час на гілочку сіла пташка, підстрибнула й пурхнула в дірочку.

— Синичка! — вигукнув Петрик. — Це вона собі кубельце мостить. Треба стерегти, щоб часом собака її не налякала! Тепер у нас на каштані будуть і шпаки, і синички! От здорово!

І таки справді, у дуплі на каштані звили собі гніздечко пара синичок.

Настала весна. Прилетіли шпаки й оселилися у Петриковій шпаківні. Зацвіли садки…

Дуже рясно цвіли яблуні біля бабусиної хатинки… Якось бабуся вивела свою кізочку пастися, побачила Петрика та й каже:

— Ти не знаєш, хлопчику, де взялися пташки, шпаки і синички, — вони гетьчисто всі кубельця гусені на моїх яблуньках поклювали.

— То наші шпаки і наші синички, вони на нашім каштані живуть.

Восени на бабусиних яблунях ряснорясно вродило яблук — і антонівки, і путивки.

— А йдино сюди, славний хлопчику! — покликала якось Петрика бабуся.

— Що, бабусю, скажете?

Бабуся винесла Петрикові цілу тарілку прекрасних великих яблук, і серед них — жодного червивого.

— Це тобі й твоїй сестричці за те, що пташок принадили… Вони мої яблуні від шкідників урятували!

— Дякую, бабусю! — поклонився Петрик.

А як розповів про це Петрик учительці в школі, вона йому сказала:

— Це ти дуже добре зробив, що принадив пташок… Ти знаєш, що одна синичка за добу з'їдає стільки комах, скільки сама важить! А своїх діток вона годує на добу більше як триста тридцять разів, шпак — більше як двісті разів. Вчені спостерегли, що шпак за сімнадцять годин прилітав до гнізда з кормом для дітей сто дев'яносто вісім разів, а велика синиця триста тридцять два рази за вісімнадцять з половиною годин!

От скільки шкідників нищать ці чудесні пташки!

ВЕСЕЛІ АРТИСТИ

І. ШАРИК ПІДШИПНИКІВ

Маленька Надійка аж заплющилася й притиснулася до мами, коли вона побачила на арені в цирку, як веселий і дуже-дуже смішний артист-клоун Едуард Йосипович посадив собі на голову невеличку біленьку, з рудими плямами собачку, собачка та сіла в його на голові на задні лапки, піднесла вгору передні, а Едуард Йосипович поліз-поліз-поліз щаблями на високу подвійну драбину, виліз аж на самісінький її вершечок, а потім другою половиною драбини зійшов на арену.

Собачка весь час нерухомо сиділа в артиста на голові.

— Ой, упаде! Ой мамо, собачка впаде! — шепотіла Надійка, притискуючись до мами.

Але собачка не впала.

Коли артист зняв її з голови, вона весело підстрибнула, Едуард Йосипович простяг руку догори долонею, собачка стрибнула на долоню, стала на передні лапки головою вниз, а задніми ніжками вгору, — зробила на долоні прекрасну стойку, як справжній висококваліфікований гімнаст.

Едуард Йосипович, весело посміхаючись, познайомив глядачів цирку, — а глядачі здебільше були діти, і було їх у цирку більш як тисяча:

— А зовуть, дітки, цього артиста, цього мого чотириногого друга — Шарик Підшипників!

Громом оплесків та веселих вигуків вітали глядачі — і діти, і дорослі, — роботу Шарика Підшипникова і веселого артистаклоуна Едуарда Йосиповича.

Шарик Підшипників, закінчивши роботу, стрілою помчав з арени за лаштунки.

А чого він так швидко полетів за лаштунки?

Бо він прекрасно знав, що за його хорошу роботу він обов'язково одержить чогось смачного: може, цукерок, може, грудочку цукру, може, ще щось...

Собачка побігла, а Надійка сумно мамі сказала:

— Яка хороша собачка! Шкода, що так швидко вона залишила арену.

Так, на цей раз собачка показала тільки два свої "номери", а взагалі Шарик Підшипників знає чимало різних гімнастичних циркових вправ, серед яких єсть такі, що їх не робить жодна дресирована в цирку тварина.

Насправді Шарика Підшипникова звуть не Шарик Підшипників, — це його жартівливе ім'я, — а звуть собачку Ляля.

Народилася Ляля далеко на півночі, аж на острові Нова Земля, в Північному Льодовитому океані, де її мама зимувала з своїми хазяями на полярній станції.

Породою вона — лайка.

Лайки — це мисливські собаки, що допомагають мисливцям полювати в північних лісах, у тайзі,— білку. Коли лайка нападе на слід білки чи почує або побачить білку на дереві,— вона "облаює" її і голосом кличе хазяїнамисливця, показує йому, де сидить білка.

Лайки дуже розумні собачки і дуже цінні, без них полювання білки в тайзі просто неможливе.

Але хто б міг подумати, що з мисливської собачки може вийти такий чудесний цирковий артистакробат.

І в цій роботі, як бачите, виявився природний розум лайки.

Едуард Йосипович розповідає, що придбав він Ляльку в місті Калініні: до цирку, де він тоді працював, принесла Ляльку жінка, що приїхала з Нової Землі до родичів у Калінін.

Лялька була тоді маленьким шестимісячним цуценятком.

Цирку, розуміється, вона зроду не бачила і попервах дуже боялася музики, циркового галасу, шуму, сліпучого світла.

І коли Едуард Йосипович перший раз просто так собі виніс її на арену, щоб познайомити її з цирком, Лялька затіпалась і заховалася в його на грудях під піджаком, а як він приніс і пустив її в убиральню, Лялька залізла в темний куточок під диваном і тихенько скавучала.

Так ото вона перелякалася!

Але поволеньки звикла до всього: і до музики, і до світла, і до шуму, і до того, що після кожної вправи — і на репетиції, і на виставі — ласий шматочок цукру. Лялька почала охоче працювати, і вже через місяць Едуард Йосипович виходив з нею на арену, де вона чітко проробляла свій "номер".

Лялька хоч і невеличка собачка, але з характером і дуже самолюбива.

Одного разу Едуардові Йосиповичу уперше з Лялькою довелося працювати в цирку шапіто.

Шапіто — літній цирк, у нього замість даху — величезне, напнуте з брезенту шатро.

Увечері знявся великий вітер.

Вийшов Едуард Йосипович з Лялькою на арену, подув вітер, залопотів люто угорі напнутий брезент.

Ніколи такого в цирку не траплялося, і Лялька злякалася. Вирвалася і стрілою за лаштунки.

Один із артистів, бажаючи її завернути на арену, хльоснув її батіжком — шамбер'єр у цирку такий батіг зветься.

Лялька на арену не вернулася. Заховалася так, що насилу її Едуард Йосипович одшукав, і коли він узяв її на руки, на очах у Ляльки бриніли сльози.

Так ото вона образилася, що їй зробили боляче, бо ніколи Едуард Йосипович її не бив, — тільки ласкою та чимось смачним він домагався від Ляльки виконувати всі її номери.

І довго після того довелося Едуардові Йосиповичу переконувати Ляльку, що ніколи такого більше не трапиться, що ніхто на арені більше не зробить їй боляче, — не хотіла йти вона на арену.

Потім вони помирилися, і Лялька почала працювати ще краще.

Едуард Йосипович ще раз пересвідчився, що з тварини ласкою та нагородами завжди можна виховати собі справжнього друга і помічника в роботі.

Тепер Лялька улюбленица циркових глядачів і неперевершена циркова артисткаакробат.

У неї є знаменитий номер, коли вона стоїть на передніх лапках, задні — вгору, на лобі в Едуарда Йосиповича.

Вивчає Лялька ще й кульбіти, і сальтомортале. З цими "номерами" Едуард Йосипович незабаром має познайомити глядачів.

Діти страх як люблять Ляльку і завжди проводжають ЇЇ громом оплесків…

Отака Лялька — Шарик Підшипників.

У неї єсть друзі: манісінька-манісінька, чорненька, куцохвоста, з гострими вушками Чіта, теж циркова артистка, і великий чорнорябий собака Крошка, чудесний математик, який уміє говорити "мама".

Але про них розкажемо далі.

II. ЙОГО ДРУЗІ

— Кукуріку!

Таким веселим вигуком зустрічає циркового артиста-коміка Едуарда Середу його учень і товариш по роботі — Петька.

Почувши голос Едуарда Йосиповича, Петька б'є крильми, кукурікає і біжить-летить до свого хазяїна. Хазяїн ласкаво вітається з Петькою:

— Здрастуй, Петю!

— Кокококо! — сокорить Петька і дивиться артистові в руки, бо знає, що йому зараз дадуть чогось смачного: крихту булки, грудочку цукру або жменьку добірної пшениці.

Петька, дзьобаючи зерно, кличе своїх подруг, білявеньку й сіреньку курочок:

— Кококо!

Курочки підбігають, Петька і їх частує.

Едуард Середа дуже весела людина. Він розмовляє з Петькою, мов із людиною. Лоскоче його, смикає за червону борідку, а Петька удає, що він дуже сердиться, і намагається клюнути хазяїна в руку.

— Не гнівайся, Петю! — говорить Едуард Йосипович. — Давай краще попрацюємо!

— Кокококо! — відповідає Петька.

Середа бере звичайнісінькі граблі, а Петька стрибає на них і зручно влющується.

— Кокококо! Готовий!

Едуард Йосипович ставить граблі на долоню, на голову, на підборіддя і балансує ними. А на граблях сидить, ніби справжній артист, Петька. Сидить і навіть не ворухнеться.

Тільки на непомітний знак Едуарда Йосиповича він б'є крильми й вітає глядачів:

— Кукуріку!

Так щодня репетирує з Петькою артист цирку Едуард Середа.

А ввечері Петька виступає на цирковій арені…

І ні весела музика, ні сліпуче світло, ні оплески захоплених глядачів не лякають Петьку. Він своє діло добре знає!

Петьку Едуард Середа придбав у місті Куйбишеві на Волзі, там, де тепер будується велика Куйбишевська гідроелектростанція.

Петька тоді тількино вилупився з яєчка в інкубаторі і був зовсім манісіньким пухнатим курчатком.

І от почав Едуард Йосипович вчити Петьку.

Молодий півник виявився дуже здібним і вже через два тижні виступав з хазяїном на арені цирку.

З того часу Петька та Едуард Йосипович разом працюють і кріпко один одного люблять.

А їх обох люблять циркові глядачі — і великі і маленькі…

ВАСЯ

— Васю, Васю, Васю!! — гукає, ляскаючи в долоні, Едуард Йосипович.

З криком — гегегеге! — розмахуючи крилами, летить до хазяїна гусак Васько.

— Це мій рисак! — усміхаючись, рекомендує гусака Васька артист Середа.

— Як так рисак? — дивуються глядачі.

Тоді Едуард Йосипович бере "екіпаж", невеличкий ящик на колесах, запрягає в нього свого рисакагусака, і — "но"!

Рисак везе хазяїна на циркову арену…

Веселим галасом та оплесками зустрічають глядачі виїзд артиста.

Але Васько не звертає ніякісінької уваги на оплески. Він везе свого хазяїна по цирковій арені, а хазяїн урочисто їде на своєму рисакові-гусакові…

Об'їхавши циркову арену, гусак-рисак везе свій "екіпаж" за лаштунки, а хазяїн на всі боки кланяється.

Здається, все так просто…

А спробуйте взяти звичайного гусака й запрягти у возик, — що він вам наробить!

Багато треба і вміння, й терпіння, щоб привчити птицю чи звіра до роботи в цирку.

Артист Едуард Середа має вміння і терпіння!

* * *

— Крошка! Алле!

На арені — цирковий артист — собака Крошка.

Крошка народився на Кавказі. Батько його — мисливський собака, а мати походить з породи кавказьких вівчарів, вірних друзів гірських чабанів. Вівчарі — прекрасні сторожі овечих отар, вони не підпускають до овець ні чужої людини, ні звіра…

Не судилося, як бачите, Крошці ні полювати, як батькові, ні стерегти овець, як матері,— вийшов із нього прекрасний цирковий артист.

— Крошка, алле!

Крошка підбігає до артиста.

— Скажи — "мама"!

Крошка дивиться на хазяїна.

— Ну, ну, швидше! Кажи — "мама"!

Крошка зовсім виразно вимовляє: "Мама!"

За це він одержує цукор від хазяїна і гучні оплески від глядачів.

Крошка дуже багато вміє: він грає з Едуардом Йосиповичем у м'яча, підбігає до телефону, бере телефонну трубку і викликає хазяїна по телефону:

— ГавІ ГавІ Гав! Дзвонять! Просять до телефону!

А ще Крошка талановитий математик: він лічить, складає, віднімає, множить і ділить до десяти.

— Крошка! Скільки буде чотири та два?

Крошка відповідає:

— Гав! Гав! Гав! Гав! Гав! Гав! Шість!

А як хтось із глядачів дає задачу на числа більші, як десять, тоді Крошка стає на задні лапи і щось ніби говорить на вухо хазяїнові.

— Що Крошка говорить? — цікавляться глядачі.

— Крошка цікавиться, чи той, хто запитує, сам знає, скільки буде тринадцять та дванадцять?

А як чудесно Крошка удає, ніби він школяр і йому не хочеться йти до школи, а хочеться повалятися в ліжку. А як він сердиться, коли мама його будить:

— Вставай! Пора до школи!

Крошка перевертається на килимі, стогне і сердито гавкає: не хочу, мовляв, уставати, іти до школи! Хочу поспати!

Крошка дуже веселий пес і, між іншим, хороший товариш. Він чудесно грається з Лялькою і маленькою чорненькою Чітою.

Чіта теж циркова артистка: вона вміє стояти на двох і на одній передній лапці вниз головою на долоні в Едуарда Йосиповича.

* * *

Едуард Йосипович Середа іде із своїми друзями Лялькою, Крошкою та Чітою по вулиці. З кишені артиста виглядає маніпусінький Ральф — песик з колючою борідкою.

Ральф іще дуже маленький: поки що він не працює, приглядається.

— Куди це ви, Едуарде Йосиповичу?

— Іду для своїх друзів ялинку купувати. Я їм за їхню хорошу роботу ялинку влаштую і кожному подарунки подарую.

— Які подарунки?

— Приходьте на ялинку, побачите!

— А Петька й Васько?

— І Петька, і Васько також будуть на ялинці! І їм будуть подарунки! Приходьте!

ВДЯЧНИЙ ШПАК

1

Мар'янці вже восьмий рік. Вона ходить у школу, в перший клас. Учиться Мар'яночка на "відмінно", в неї самі п'ятірки, дома вона старанно вчить уроки і вже тоді, як усі уроки вивчить, бавиться з своєю лялькою Тетянкою.

Лялька Тетянка теж відмінниця, слухається своєї мами Мар'янки, їсть на ніч манну кашу і вчасно лягає спати.

Мар'янка дуже любить свою ляльку Тетянку, вона скучає за нею в школі і одного разу навіть наважилася попрохати свою вчительку Надію Володимирівну, щоб вона дозволила брати Тетянку до школи.

— Дозвольте, Надіє Володимирівно, хоч раз у тиждень, щоб Тетянка моя зо мною до школи приходила, — прохала Мар'янка вчительку.

— Не можна, Мар'яночко, вона тобі заважатиме! — відмовила вчителька.

— Вона дуже сумує вдома сама! — прохала Мар'янка.

— Нічого, хай посумує — радісніше тебе зустрічатиме, як ти додому приходиш! — посміхнулася Надія Володимирівна.

Одного дня в школі Надія Володимирівна розповідала учням про те, яку користь приносять людям птахи, скільки вони винищують різних черв'яків та комах, які дуже шкодять і деревам у садках та в лісах, і різним рослинам на полях та на лугах.

— Ви знаєте, дітки, — розповідала вчителька, — що робить така невеличка пташка, як шпак? Рожевий шпак, наприклад, за одну добу згодовує своїм пташеняткам трохи не цілий фунт, триста шістдесят грамів, такого страшного шкідника, як сарана.

Надія Володимирівна розповіла дітям, що коли 1925 року на ланах біля Києва з'явився страшний шкідник прус, налетіли тисячні зграї наших шпаків і знищили пруса.

У ті роки в одному радгоспі на Полтавщині на плантацію цукрових буряків напав дуже зажерливий шкідник озима совка, або, як його ще називають, під'їдень, — здавалося, не було ніякого порятунку, пропадуть буряки. Та ось одного ранку налетіла велика зграя чубатих красунів чибісів — і давай розправлятися з шкідником… Чибіси з тиждень паслися на плантації, доки гетьчисто всенького під'їдня не знищили.

Синички, щиглики та інші наші співочі птахи рятують од черви наші садки.

У тім садку, де живе багато пташок, завжди рясно яблук, груш, слив, і ніколи вони не бувають червиві.

— От через те кожної весни, — говорила Надія Володимирівна, — ми влаштовуємо цілою школою День птахів. В цей день по садках, по лісах та по парках ми всією школою розвішуємо на деревах шпаківні, щоб там гніздилися перелітні птахи і виводили пташенят. Цього року й ви братимете участь у Дні птахів. Попросіть своїх батьків, щоб вони вам допомогли зробити шпаківні. Вони знають, як це робити...

Багато розповідала Надія Володимирівна про пташок, про те, як народ їх любить.

Про пташок народ поскладав багато байок, оповідань, пісень, приказок, загадок...

— Ану, відгадайте! — загадала вчителька. — "На дереві хатка стоїть, а хазяїн на ґаночку сидить". Що це таке? Не знаєте? Та це ж і буде шпаківня, — засміялася Надія Володимирівна.

— Ану, ще одгадайте: "У воді купався, а сухим зостався!" Хто це такий?

— Качур! — одповіла Мар'яночка.

— Правильно! Молодець, Мар'яночко! — похвалила вчителька. — Качур. Селезень. Правильно буде і гусак... Одне слово, водоплавна птиця... А які ви пісні про пташок знаєте? — запитала вчителька.

— Перепілочка. "Десь була, десь була перепілочка!" — вигукнула Зося.

— Соловей! — крикнув Петрик.

— Жайворонок! — піднесла руку Рая.

— От бачите, скільки хороших пісень складено про наших хороших друзів, про пташок.

Закінчуючи урок, Надія Володимирівна ще раз нагадала, щоб діти попросили батьків поробити шпаківні для птиць.

2

Мар'яночка прийшла із школи додому, пообідала, поробила уроки, а тут і татко прийшов з роботи.

— Татку, ану, відгадай: "У воді купався, а сухим зостався!" Що таке? — підбігла Мар'яночка до татка.

— Гусак! — одповів татко.

— А... "На дереві хатка стоїть, а хазяїн на ґанку сидить". Що?

— Шпаківня!

— Еее! — защебетала Мар'яночка. — Я так не граюсь, ти це раніше знав!

— А тепер ти відгадай! — почав татко. — "Шпори носить, а верхи не їздить!" Хто такий?

Мар'яночка задумалася.

— Ну, у якої птиці є шпори? Хіба ти не знаєш? — допитувався татко.

— У півника! — підскочила Мар'яночка.

— А верхи півник їздить?

— Ні! Знаю! Знаю! Одгадала: півник!

— Правильно! — ствердив тато.

Мар'яночка попрохала татка, щоб він зробив шпаківню. Татко погодився.

З

Настав День птиці.

Мар'яноччин татко зробив чудесну шпаківню і дав її Мар'яночці.

Мар'яночка уважно оглянула шпаківню.

— Таточку, ти ж не все зробив! — звернулася вона до татка.

— Як не все? Все! — відповів татко. — І ґаночок є, де пташки сідатимуть, як до гнізда прилітатимуть! І дах є, щоб дощ не мочив! Все, все є, Мар'яночко!

— А на чому ж маленькі шпаченята спатимуть? — запитала Мар'яночка.

— Як на чому? — дивувався татко. — Намостять їм мама й татко гніздечко з травички та з пуху, там вони й спатимуть.

— Е, я так не хочу, татусю! Я хочу, щоб вони на ліжку спали! Ти зроби маленьке ліжко, а я пошию подушечки, та й поставимо у

шпаківню. От їм буде м'якенько спати! Я й ковдру маленьку пошию! Зроби, татусю! Я дуже тебе прошу!

Татко подивився на Мар'яночку, на її благальні оченятка і подумав: "Маленька ще наша Мар'яночка, хоч і школярка! Що з нею поробиш?"

— Зроблю, Мар'яночко! Добре!

Зробив татко маленьке ліжко, Мар'яночка пошила подушечки і поклала все це в шпаківню.

Так з ліжком та з подушечками, і повісили шпаківню на дереві у міському парку.

Коли Першого травня Мар'яночка з татком і з мамою гуляли в парку, вони підійшли до того дерева, де висіла їхня шпаківня. Із неї вилетів чорний шпак. Він сів на гілку біля шпаківні і весело защебетав.

— Не злякалися ліжка й подушечок! — здивувався татко.

А Мар'яночка подумала, що то шпак їй дякує за ліжко та за подушечки. Вона уклонилася шпакові й цілком серйозно промовила:

— Немає за що!

КАПІТАН І ГАРПУННИК

І

Наталочка, біленька дівчинка, дуже така непосидюща, рухлива та прудка, зібралася з мамою їхати в Крим, в Євпаторію.

Наталочка дуже була весела, дуже з цього раділа, через скакалку підстрибувала й приспівувала:

— В Євпаторію! В Євпаторію! Море, море, пляж! Море, море, пляж!

Грай, собачка, дужедуже розумний собачка, із породи спанієлів, і собі підскакував за Наталочкою, хапав її за платтячко й гавкав.

Наталочка дуже любила Грая, їй шкода було залишати його в Києві і їхати без нього в Євпаторію, і вона просила маму:

— Мамочко! Давай візьмемо Грая з собою в Євпаторію! Він там буде в морі купатися, на пляжі лежати!

Мама відмовлялася брати Грая.

— Грая ми не візьмемо, бо йому там буде дуже жарко! А потім, Грай має їхати з татком на полювання, бо він собачка мисливський і має виносити з озера дику качку, як татко її заполює!

Наталочка засмутилася:

— Ой, шкода, що Грай з нами не поїде! Я за ним сумуватиму. А як би він там на сонці засмалився, загорів! Він у нас біленький, тільки мордочка та довжелезні вуха в нього чорні, і на боці чорна пляма, а увесь білий-білий!

Мама засміялася:

— Наталочко! Собачка не може засмалитися на сонці, не може загоріти, бо вовна на сонці не загорає. Загорає й чорніє тіло, а не вовна.

— А ми його пострижемо!

— Ну, ти в мене видумщиця! — махнула рукою мама. — Грай зостанеться з татком удома, полюватиме качок, а ми без Грая в Євпаторію поїдемо, бо тобі треба добре влітку відпочити, здоровенькою, кріпкою бути, ти ж знаєш уже, що восени до школи йдеш!

Наталочка застрибала ще дужче:

— До школи! До школи! До школи!

Наталочка з нетерпінням чекала, коли вже вона піде до школи, і все розпитувала старшого брата Алика, чи хороша в неї буде вчителька, не сердита.

Алик уже перейшов у четвертий клас, учився на "відмінно", був дуже серйозний, слухняний, грав у дворі в футбольній команді крайнього лівого і запевняв і маму, і татка, що, якби він грав у змаганні київського "Динамо" з московським, — він би забив не менше як два голи.

На Наталоччине запитання, яка в них буде вчителька, він одповів так:

— Як будеш учительки слухатися, як будеш на "відмінно" вчитися, твоя вчителька ніколи не буде сердитою!

— Ніколи? — перепитала Наталочка.

— Ніколи! — відповів Алик.

— Так знаєш що? — сказала Наталочка.

— Що?

— Моя вчителька ніколи не буде сердитого. Ось що! — проказала Наталочка і ще веселіше застрибала через скакалку.

— Наталочко! — гукнула мама. — Ти б уже складала свої речі, іграшки, всевсе, що ти маєш брати в Євпаторію! Алик уже зібрався.

Наталочка побігла сходами до квартири, а за нею наввипередки помчав Грай, що так само любив Наталочку, як і вона його.

II

У Наталочки була подружка Шура. Наталочка і Шура були однолітки, ходили разом у дитячий садок і товаришували одна з одною.

Прибігає Шура до Наталочки весела, грайлива:

— Наталочко! А ми з мамою кудись їдемо!

— І ми з мамою теж кудись їдемо! — відповіла Наталочка.

— Куди?

— А ви куди?

— От і не вгадаєш, куди ми.

— А ти думаєш, що ти вгадаєш, куди ми?

— Ну, скажи, куди ви!

— Ні, ти перша скажи, куди ви!

— Ми з мамою їдемо… — Шура зупинилася. — Їдемо… От угадай!

— Ну, куди? Ти ж уже почала говорити!

— Ми з мамою їдемо… Їдемо… У місто-герой!

— Знаю! — підскочила Наталочка. — В Сталінград![3]

— От і не вгадала!

— В Ленінград!

— От і не вгадала!

— В Севастополь!

— І не в Севастополь! Хоч і недалечко від Севастополя, а не в Севастополь!

— У місто-герой ви їдете?

— У місто-герой.

— Недалечко від Севастополя?

— Недалечко від Севастополя.

— На морі?

— На морі.

— На Чорнім?

— На Чорнім.

— Уже знаю! Уже знаю! Уже знаю! — застрибала Наталочка.

— Ну куди?

— В Одесу!

— А ви куди? — і собі запитала Шура.

— Ми з мамою їдемо в Євпаторію! Ось куди ми їдемо!

— Так Євпаторія не герой! — скривилася Шура.

— Ну, так що ж, що не герой, так там пляж, такий там пляж, що такого пляжу в Одесі нема!

— Так Одеса — місто-герой!

— А в Одесі море глибоке. А в Євпаторії, мама казала, ідеш, та й ідеш, та й ідеш у морі далеко, далеко йдеш — і все мілко-мілко… Уже так зайдеш, що тебе й не видно, а воно тільки по коліна! Он яке там хороше море! Не страшне! А в Одесі глибоке море!

— А я хоч і за маму держатимусь, — казала Шура, — так зате Одеса — місто-герой! А повернемося з Одеси, — я в школу ходитиму.

— І я ходитиму! А ми попросимо, щоб нам в одну школу ходити. Добре?

— Мама сказала, що вона в ту школу мене запише, куди й тебе.

— От здорово буде! Я тобі тоді розкажу, що треба робити, щоб учителька ніколи на нас не сердилася. Мені Алик розказав!

— А що?

— Хай потім. Тепер мені треба до Євпаторії збиратися.

III

Наталочка з мамою й Аликом поїхали в Євпаторію.

Наталочка купалася, заходила в море далеко-далеко, а як приплив до Євпаторії пароплав, розпитувала в мами, звідки той корабель пливе, куди. Наталочка дуже полюбила море…

На пляжі мама познайомилася з жінкою-інженером, що приїхала відпочивати після будівництва Волго-Донського судноплавного каналу імені В. І. Леніна.

Жінка та, — її звали Віра Павлівна, — розповідала про будівництво каналу, про те, як радянський народ здійснив давню-прадавню мрію народу нашого — з'єднати дві великі російські річки — Волгу й Дон.

Віра Павлівна розповіла, що Волго-Донський канал тепер об'єднав аж п'ять морів. Починаючи з Крайньої Півночі, з Білого моря, можна пливти в Балтійське море, звідтам річками й каналами до Волги, потім Волгою у Каспійське море, а як повернути у Волго-Донський канал — до річки Дону, і вже Доном у Азовське море, а з Азовського моря у Чорне море.

Віра Павлівна погладила Наталочку по голівці:

— Бачиш, Наталочко! Значить, звідси, з Євпаторії, з Чорного моря, ми з тобою можемо попливти пароплавом аж до Білого моря! Он як!

— А хто водить пароплави й кораблі? — запитала Наталочка.

— Капітани! Морські капітани! — відповіла Віра Павлівна.

— Мамочко! Тьотю Віро! — твердо заявила Наталочка. — Я буду морським капітаном. Я водитиму пароплави й кораблі!

IV

Повернулися до Києва Наталочка з Євпаторії, а Шура — з Одеси. Наталочка розповідала Шурі про Євпаторію і про те, як проїхати з Євпаторії ВолгоДонським каналом аж через п'ять морів.

А Шура розказувала Наталочці про місто-герой Одесу, про те, як вона бачила в Одесі китобійну флотилію "Слава", познайомилася на морі з донькою гарпунника із "Слави", Людою, і вона тепер знає, як Людин татко гарпуном з гармати стріляє в Антарктиці величезних голубих китів. І як вони там ловили птиць пінгвінів і подарували їх дресировщикові Дурову, і тепер пінгвіни виступають у цирку як артисти.

— Я буду гарпунником! — заявила Шура.

— А я морським капітаном! — одповіла Наталочка.

V

Коли мами привели Наталочку й Шуру першого вересня до школи, Наталочка принесла до шкільного природничого кабінету багато камінців і черепашок, що їх вона поназбирала на березі моря в Євпаторії, а Шура привезла з Одеси морську черепаху.

Обидві вони піднесли вчительці, Ганні Петрівні, букети квітів.

Ганна Петрівна, ласкаво посміхаючись, запитала:

— Ким же ви, дітки, хочете бути, вивчившись?

— Морським капітаном! — сказала Наталочка.

— Гарпунником! — заявила Шура.

— А ти не боїшся китів? Вони ж величезні?! — засміялася Ганна Петрівна.

— А я пінгвінів ловитиму! — одповіла Шура. — Вони менші!

— Щоб бути капітаном або гарпунником, треба вчитися на "відмінно"! — сказала Ганна Петрівна.

— Єсть, учитися на "відмінно"! — відповіли Наталочка й Шура. Ніби справжні моряки.

ПЕТРИК, РЕЗЕДА ТА БАРИНЯ

Петрик жив з татком та з мамою в панській економії. Петриків татко був ув економії за корівника, а мама за доярку.

Була в Петрика старшенька сестричка Палазя, їй минув хоча десятий рік, а вона вже ходила в економію на поденщину — влітку садила та полола панські огороди, за що їй пан платив по злоту[4] за день, а працювала Палазя з досвіту аж до смерку.

Взимку Палазя пряла на пана — по гривенику в день. Та Петрик дуже любив Палазю, бо меншенького вона його гляділа і дуже хороші пасочки з піску йому робила.

А як підросла Палазя — пішла на поденщину, не було коли їй із Петриком бавитися.

Батько й мати день у день в роботі та в клопотах, Палазя на поденщині, і Петрик ріс сам і доріс аж до того часу, коли йому вже стукнуло сім років, пішов восьмий.

З телятками Петрик бавився, піде до теляток у пастівник, підійде до котрогось із них, чухає йому лоба, шию, черевце… А як телятко, задравши хвоста, піде вистрибом по пастівнику, Петрик і собі за ним, наввипередки — хто кого. Телятка любили Петрика, не полохалися його, а навпаки, тількино Петрик у пастівник — телятка всі до нього, щоб чухав…

Татко й мама побачать було Петрика між телятами та й кажуть:

— Дивись, щоб бариня тебе серед телят не застукала, а то гриматиме.

— А я втечу! — одказував Петрик.

— Тяжко від панів утекти! — зітхав батько.

Не було з ким Петрикові в економії бавитися, бо, крім Петрикового батька, що великим майстром за коровами доглядати був, пан не дозволяв нікому з наймитів жити в економії з родиною.

Із дітей були тільки паненята, а до паненят Петрикові було зась — і пан, і особливо бариня не дозволяли своїм дітям гуляти з Петриком, а Петрика до панських горниць і до ґанку не підпускали.

Бариня говорила паненятам:

— Він — мужик! Він — вам не рівня!

А як Петрик було скаже батькові: "І чого ото мені в панський садок не можна? І до паничів не підпускають? Чого? Хіба я який?" — батько посміхався:

— Ти, Петрику, отакий, а вони, паничі, отакі! І що ти в них путнього знайшов? Щоб ото тебе там штурляли? Краще з телятками грайся, телятка веселіші…

Грався Петрик з телятками, та дуже вже йому хотілося в панському садку погуляти.

А садок, ой же ж і садок у пана був! Великий-великий, увесь височенними липами обсаджений. Петрик гадав, що за день навряд чи той садок обійти можна, — такий він був великий… Та й справді, хіба близенький світ, як од самісінького бугра та аж униз, отуди, аж до ставка, садок перетинала довжелезна яворова алея, доріжки піском посилані… По один бік алеї — яблуні, по другий — груші, трохи ніби нагору, ліворуч — вишник, ближче до ставка — сливник… А за ставком — ягідники: там і порічки, і чорна смородина, і малина, і аґрус, і полуниці… Праворуч понад садом текла невеличка річечка, а понад річкою панські городи… Там Палазя цілими днями свою молоденьку спину гнула.

А в ставку риби тої, риби! І коропи, і карасі, і лини…

Та не дозволяв пан нікому навіть з маленькою вудочкою над ставом посидіти…

Купатися навіть нікому в тому ставку не дозволялося.

Ото хіба в річечці там, де вона з саду на леваду вибігає,— там можна було літньої пори у річечці похлюпатися, води там було дуже мілко, по коліна, та й уже… Ні тобі поплавати, ні тобі як слід у воді поборюкатися…

Сердитий пан був, а бариня ще сердитіша...

Як прийде було в корівник, все на батька Петрикового та на матір гримає: і те їй не так, і те не так...

Влітку бариня ходила з червоною парасолькою — од сонця. І як тільки, було, входить у корівник, зразу до Петрикового батька:

— Михайле! Резеда прив'язана?

— Прив'язана, пані!

— Не одірветься?

— Не одірветься, пані: кріпко прив'язана.

Резеда — так звали одну корову. Дуже вона чогось барині не любила. Особливо коли на барині було щось червоне. Як побачить було Резеда бариню без червоного, зразу сердито реве й гребе землю передньою ногою, а як на барині щось червоне, рветься, аж ясла тріщать, щоб бариню на роги вхопити.

Бариня Резеди дуже боялася.

* * *

Одного разу, ясного літнього дня, Петрик пішов на панські городи до Палазі. Він знав, що через садову хвіртку біля колодязя його туди не впустять, — там завжди сидів старий дід, сторож, який слідкував за тими, хто пішов на вгороди. Всіх робітників городніх дід знав і чужих нікого не впускав.

Петрик перехитрив діда: він пішов понад річечкою, і там, де огорожа спускалася до річки, він перейшов на вгород по воді. Пригнувся і бережком понад капустами прибіг до Палазі.

— Звідки ти тут узявся? — перелякалася Палазя. — Тікай звідси, бо, як побачить бариня, перепаде і тобі, й мені.

— Нікого вдома нема, я засумував, от і прибіг! Не боюся я баринi! — відповів Петрик.

— Іди, іди додому! Мама прийдуть, тебе нема, хвилюватимуться, шукатимуть… Біжи додомуі

А Петрикові дуже кортіло по садку побігати, на ставок подивитися… Удаючи, ніби він пішов додому, Петрик понад річкою побіг, низенько прихиляючись, до ставка.

Добіг він до ставка, звернув ліворуч і вискочив на доріжку. Тількино він хотів у малинник шугнути, щоб малинником до купальні продертися, аж ось:

— Ти куди?! Ти куди, я тебе питаю?

— Я до Палазі! Та от заблукав…

— До якої Палазі? Ти до малини, а не до Палазі,— хапаючи Петрика за руку, заверещав Едик, паничик, панський синок, за Петрика старший: йому вже було десять років.

— Не бачив я вашої малини?! — рвонувся од Едика Петрик. — Пустіть!

— Ось я тебе пущу! До мами! Вона тобі дасть малини! — тягне Едик Петрика за руку. А другою рукою ще й за вухо його вхопив.

— Пустіть! — крикнув Петрик. — А то...

— Що "а то"? До мами, я тобі кажу, а то за вухо поволочу!

Петрик рвонувся, — не пускає панич.

Тоді Петрик кинувся вперед, підставив паничеві ногу і вдарив його* головою в груди.

Панич так і покотився в малинник! Та як закричить, та як зареве! На весь садок!

Петрик ускочив у малину, малинником до річки, понад річкою і додому, в корівник.

На паничів крик і плач прибіг пан, прибігла бариня, позбігалися гетьчисто всі пани та паненята.

Ревів панич тонко, верещала бариня люто, і розмахував кулаками і підскакував пан високо.

Ой буде Петрикові! Ой буде!

* * *

Надвечір пригнав Петриків батько панську череду додому, Петрикова мати мила дійниці, готувалася доїти корови.

Але ось летить до корівника розгнівана бариня.

— Де ваш шибеник?! Я йому… — аж засапалася бариня, що навіть не в силах була вимовити, що саме "я йому…"

Та Петрикові батьки вже знали, що трапилося в садку, і чекали, чим усе скінчиться…

А Петрик заховався. Він знав, що бариня прибіжить, що лаятиме батька, нахвалятиметься на матір, а його, як він не сховається, — люто покарає.

Лементувала бариня, лютувала, ногами тупотіла, аж корови ремиґати перестали.

Ущухнувши трохи, бариня сердито запитала (про це вона навіть у гніві не забула):

— Резеда прив'язана?

— Так! — похмуро відповів батько.

У цей час як зареве Резеда, як крутонеться в своєму стійлі і до барині. Бариня в крик та тікати. Спотикнулася, впала. Петриків батько схопив Резеду за роги і затримав, не дав їй підняти бариню на роги.

— Прив'язана? — кинула лютий взгляд на Петрикового батька.

— Сам прив'язував, — сказав батько. — Вона в серці налигача перервала.

Побігла люта бариня додому.

А батько таки справді прив'язав Резеду, а то Петрик навмисне заховався в яслах і одв'язав Резеду. Сидів собі в яслах та посміхався: от я тобі, мовляв, покажу шибеника!..

Давно це було, ще перед революцією.

Зустрів я Петрика в 1929 році… Чорновусий, високий і ставний, він організовував па місці колишньої панської економії колгосп.

Отоді він мені й розповів, як Резеда барині не любила.

— Нема вже Резеди, — додав Петро Іванович. — А онучка її є, теж Резеда, тільки не панська, а колгоспна.

— А бариню любить?

— Не перевіряв! Нема на кому перевірити: барині тепер нема! Колгоспників любить — корова, лагідна!

ПАНСЬКА ЯЛИНКА

1

Ой, тої зими йшов такий лапатий-лапатий та густий сніг і так того снігу було багато, що довелося прокладати лопатами стежки і до комори, і до свининця, і до клуні.

Як вискочимо ми було із саней на стежку снігову, — а ми тоді ще й до школи не ходили, малі були, — та й бігаємо тими стежками, ніби між білими сніговими мурами, — аж мало не по вуха нам, — так багато нападало снігу.

Біжимо, біжимо, а тоді в сніг, — беркиць! — і пірнаємо у сніг з головами.

Весело!

І мати з батьком не сумні, не похмурі, бо баба наша говорили:

— То добре, як снігу багато! То — на врожай!

Ми, діти, і на санчатах із гори спускалися, і прив'язували до правого чобота дерев'яну колодочку, і гасали по шляху, підстрибуючи, мов на справжньому ковзані, ліпили снігову бабу, билися сніжками.

А як парубчаки було нас, дітей, на крутілці покрутять! Ой, скільки того галасу та сміху!

А ви знаєте, що таке крутілка?

Крутілка — дуже цікава штука. Як замерзне річка чи ставок, що вже по льоду можна сміливо ходити, тоді в кригу забивають кілка, на кілок одягають колесо з воза, до колеса прив'язують довжелезного дрюка з прип'ятими на кінці санчатами. Межи спицями в колесі встромлюються палки, тими палками крутять колесо, прив'язані до дрюка санчата літають круг кола по льоду вихором. Так ото старші хлопці як понасадовлять нас, малих, на санчата, як почнуть крутити, та розкрутять було так, що годі на санках усидіти, — і ми грудками було вилітаємо з санок і по льоду летимо, та в сніг!

Снігова зима — велика була для дітей радість…

Жили ми у панській економії на хуторі, бо батько працював у поміщика.

От одного разу перед різдвяними святами батько прийшов додому та й каже:

— Пан наказав у суботу привезти дітей до нього на ялинку.

Мати занепокоїлася:

— Отакого ще панові заманулося! Навіщо їм та ялинка? Та й малі вони ще по панах їздити!

Батько, поміркувавши, відповів:

— Та воно так! Та що зробиш: пан розгнівається, як не зробимо!

Мати своєї:

— До пана десять верстов! Зима, холодно! Як вони туди поїдуть? Поморозимо дітей!

— Та якось довеземо! На санки халабуду, намостимо більше сіна, повкутуємо дітей у кожухи та й поїдемо!

Ми, діти, слухавши розмову батька й матері, і не дихали та все думали: "Що ж ото воно за ялинка?"

Ніякої ніколи ялинки у нас удома не було. Різдвяних свят ми теж чекали, але не для ялинки, — ми ходили до дядька й до дядини колядувати та щедрувати, носили бабусі вечерю. За це нам давано цукерок та по "золотій" копійці — для цього дядько та бабуся приберігали новіновісінькі копійки, "золоті", як ми їх узивали.

А найбільша для нас радість була перед святами, коли в дядька кабана кололи.

Заколовши кабана, дядько його смалив, потім обгортав соломою, а ми всі разом із дядьком і з дядиною "душили" кабана — повилазимо на кабана і гуцикаємося на ньому. Щоб сало м'якеньке було!

За це нам дядько давав по шматочку смаленого кабанячого хвоста й вуха.

Така була радість, що й не говоріть!

І раптом вам — ялинка! Та ще в пана!

З

У суботу ще зранку ми почали збиратися.

Мати всіх нас повмивала з милом. На хлопцях новенькі сорочечки й штанчата, на Парасі — червоне у смужечку платтячко, та ще й разок доброго намиста із срібним посередині коповиком на шию Парасі наділа.

А які сани батько приладнав, не сани, а ґринджоли! На них він поклав кучу — оту штукенцію, що горшки з макітрами в ній гончарі по ярмарках возять або полову з поля транспортують, повну кучу наклав сіна, нап'яв зверху халабуду, — такий вийшов, як понинішньому — лімузин, що куди вам! В оглоблі запріг Жолудя, — здоровенний бурий кінь такий був у маєтку, а на пристяжку — білокопиту Кислицю. А за Кислицею біг стригун Вітер.

Повкутували нас у кожуха та в свитки, і поїхали ми.

Повіз нас батько, а мати з меншими залишилися вдома, бо малих іще не можна було "у світ" вивозити — братик іще тільки на ноги спинався, а сестричку тільки місяць тому як баба під калиною знайшла.

Приїхали ми до панського палацу без ніяких пригод — тільки в одному ярку саникуча забігли, дуже на бік нахилилися, хотіли перекинутися, та батько встиг вискочити й плечем підважити сани, — ми тільки лобами стукнулися.

Приїхали зарані. Пан наказав прибути на сьому годину вечора, — так ми ще у батькового кума, в дядька Мехтодія, панського кучера, до початку пересиділи, від сіна пообтрушувалися.

От і вечір. Пішли ми у панські горниці.

Ідемо, тремтимо, бо пан сердитий був і ми його боялися. Поприходили в горниці. Там посеред великої кімнати стоїть велика ялинка, на ній багато свічечок горить, круг неї паненята з паннами стрибають. Стара пані на роялі грає.

Старий пан сидить у кріслі і "стріляє" хлопавками.

Вистрелить та до нас:

— Страшно чи ні? — питає.

А ми купкою тулимося біля дверей, не спускаючи очей з ялинки.

Ось пан як закричить: — Андрію! Люльку!

Біжить Андрійко, "козачок", несе панові люльку з довжелезним цибухом, дає її панові, а сам стає навколішки, щоб запалити люльку.

Андрійко чи підсковзнувся, чи що там таке трапилося, тільки він якось упав і вибив панові з рук люльку. Пан його як штурхоне.

А наша Парася як закричить — злякалася!

Старий пан заткнув уха, ми кинулися до Парасі, я зачепив гілку на ялинці, впала з ялинки свічка на якусь панянку. Та в крик! Всі забігали, заметушилися! Я кинувся гасити свічку та збив з ніг панянку. Але нічого такого страшного не скоїлося, тільки метушня. Панянка підвелася, скривила губи й кудись подалася.

Батько нас усіх "вигорнув" з кімнати в коридор, та й пішли ми до кучера, а на другий день вранці поїхали додому.

Батькові пан виговоряв тоді, що ми, діти, дуже в нього дикі!

Більше нас пан на ялинку ніколи не кликав.

Тепер, коли панів нема, ніхто не взиває наших дітей дикими, а ялинка для радянських дітей щороку горить огнями по всій нашій Батьківщині, починаючи з древнього московського Кремля.